

PROHÁSZKA OTTOKÁR A RÓMAI SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS ELŐTT (1911–1913)¹

„Ipse est apud nos magnum certe decus
ecclesiae catholicae”

(Csernoch János De Lai bíborshoz,
1913. augusztus 21.)

ELŐLJÁRÓBAN

Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök három művének a római *index librorum prohibitorum*ra tétele a magyar történettudomány izgalmas, sokat vizsgált kérdése. A kutatás jelenlegi állását, eredményeit az utóbbi években Frenyó Zoltán és Mózessy Gergely foglalta össze.

Frenyó szerint „az indexre tétel teljesen kimerítő módon még ma sincs feldolgozva, az elmúlt mintegy másfél évtized Prohászka-kutatása már igen gazdagan feltárta e szomorú eljárás hátterét, összetevőit és főszereplőinek tevékenységét. A korábbi évtizedekben született tanulmányok (Rezek Román, Hölvényi György, Pálvölgyi Gyula, Koncz Lajos, Gergely Jenő munkái) már sok értékes elemzéssel járultak hozzá az összkép kialakításához, a közelmúltban azután mindenekelőtt Szabó Ferenc és Adriánni Gábor alapvető kutatásokkal és forrásfeltárásokkal világították meg az eljárás lényegét.”²

Mózessy Gergely aláhúzza, hogy magyar részről – az esztergomi Vigilantia-bizottság vizsgálataira utal – „nem annyira tartalmi-teológiai szakkérdés

¹ Készült az MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoportban, az MTA támogatásával.

² Az említett szerzők publikációinak adataival: Prohászka index-ügye száz év távlatából. In: *Prohászka-tanulmányok*, 2009-2012. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2012. 142-152. A tanulmány digitális változata: http://www.ppek.hu/konyvek/Frenyo_Zoltan_Prohaszka_index-ugye-szaz_ev_tavlatabol_1.pdf

volt az eljárás, mint inkább kicsinyes bosszú az extravagánsnak tekintett fehérvári püspökkel szemben.” Továbbá kiemeli: „Az index következménye volt a szerző általános elhallgattatásra tett kísérlet is. Az egyházban ekkor uralkodó körök nemcsak e három konkrét művet akarták eltávolítani – hanem voltaképp magát Prohászka-t is ki akarták iktatni a katolikus közéletből (Ez Adriányi Gábor és Gergely Jenő konklúziója, amellyel teljes mértékben egyetérttek.) Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy ez volt a valós cél – az index pedig csak az ehhez vezető eszköz.”³

A tárgyban a legjelentősebb levéltári alap kutatásokat folytató Adriányi Gábor ekképpen összegezte eredményeit: „Az immár több mint ezeréves magyar egyháztörténelem folyamán soha senki, egy kivételével, Magyarországról nem került egyházi cenzúra alá, csak Prohászka. Hogy éppen a magyar katolicizmus legjelentősebb egyénisége Pázmány után (†1637) lett megbélyegezve, botránya az egyháztörténelemnek. Felelősség terheli azon keveseket, de befolyásos személyeket, akik minden követ megmozgattak, hogy egy szellemi óriást és egy szent életű, apostoli lelkipásztort gúzsba kössenek. A lényeges magyar neveket az aktákból megismerhettük: Andor György, Tomcsányi Lajos, Rott Nándor, Rajner Lajos és Szabó Szádok. Természetesen még lehetne a névsort folytatni és a római hivatalokból, mint a pápai Államtitkárságból, a bécsi nunciatúrából és a Konzisztoriális Kongregációból még püspöki nevek is merülhetnek föl. Bizonyos, hogy az esztergomi consilium a vigilantia és Vaszary prímás feljelentése nélkül a római Index Kongregáció Szabó Szádok minden izgatása ellenére sem cenzúrázta volna meg Prohászka-t. De a Kongregáció titkára, Páter [Thomas] Esser teljesen magáévá tette Szabó Szádok vádjait, mert erre Esztergomból biztatást kapott. És felelősség terheli őt is, az Index Kongregáció vakbuzgó és elfogult titkárát, aki a teljesen egyoldalú, sőt hamis és igazságtalan információkat kész tényeknek tartotta.”⁴

Adriányi a magyar püspöki karnak az indexre tétellel kapcsolatos reakcióiról Prohászka naplójegyzetei alapján a következőket írja: „A püspökök közül azonban csak Majláth és Fischer-Colbrie mert írni neki és őt vigasztalni. Különben az egész püspöki kar bölcs hallgatásba merült, nehogy azt a látszatot keltsék, hogy ujjat húznak a Szentszékkal. Csak Samassa nem tagadta meg önmagát: körlevélben intette papjait, nehogy indexre tett szerzők műveit olvassák.”⁵ Egyúttal kijelölte a további vizsgálatok irányát: „a Prohászka-ügy Rómában még rengeteg

³ Főpapi életmű a cenzúra szorításában. In: *Prohászka-tanulmányok*, 2009–2012. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2012. 12–46.; (Rövidítve lásd In: *Állam és egyház a modern magyar történelemben*. Studia Vincentiana 1. Szerk. Gulyás Martin. Piliscsaba, 2015. 39–51.)

⁴ Adriányi Gábor: *Prohászka Ottokár és a római Index*. Budapest, 2002. 95.

⁵ ADRIÁNYI 2002: 70.

anyagot rejteget, elsősorban a Pápai Államtitkárság, a bécsi, majd 1920-tól a budapesti Nunciatura, a Konzisztoriális és Zsinati Kongregáció levéltárában.”⁶

Továbbhaladva az Adriányi Gábor által megkezdett úton, közleményünkben a kutatás által eddig nem ismert vatikáni levéltári források⁷ alapján a sokszor valóban már unalomig ismert⁸ részleteket igyekszünk érdemben gazdagítani. Segítségükkel az eljárás fontos mozzanataira, illetve lényegére vonatkozólag is új megállapításokat tehetünk. A már tudott tények és dokumentumaik csupán a szükséges mértékben kerülnek elő. Az elődök alapos írásai felmentenek az alól, hogy a korszakot: az előkerülő irányzatokat és fogalmakat, eseményeket és rendelkezéseket, intézményeket és szereplőket tüzetesebben ismertessük, bemutassuk.⁹ Kivételt az írásunk címében szereplő Konzisztoriális Kongregációval és vezetőjével, Gaetano de Lai bíborossal teszünk.

⁶ ADRIÁNYI 2002: 7.

⁷ Archivio Segreto Vaticano (ASV), *Congregazione Consistoriale, Postiones, Albaregalen*. (Székesfehérvár) (busta 1). I. A foliószámzás nélküli dosszié különállóan összesen négy Prohászka levelet tartalmaz. Előjáróban a) Székesfehérvár, 1911. december 24. Prohászka levele X. Piuszhoz, kongregációs válaszfogalmazvánnyal (ismertetése alább, közlése: *Dokumentumok*, 5. sz.). b) Székesfehérvár, 1910. február 18. Prohászka a Konzisztoriális Kongregációhoz. Tudatja, hogy a Propaganda Kongregáció által 1905. március 14-én megadott *quinquennalis* fakultásai lejárnak március 14-én, kéri megújításukat. c) Székesfehérvár, 1912. október 18. Prohászka a Konzisztoriális Kongregációhoz. Kéri, hogy az 1910. február 23-án elnyert *quinquennalis* fakultásokat „pro foro externo ad quinquennium novum” ismételtén adja meg. d) A dosszié legvégén található 1915. november 10-én Raffaele Scapinelli di Léguigno bécsi nunciushoz intézett levele, melyben ugyanezen fakultásai megújítását igényli, melyeket előzőleg csupán három évre kapott meg. II. „S.C. Conc. Locus: Alba Reale in Ungh. Res: Circa il modo di agire del Vescovo. Num. Prot.: 827.” feliratú aldosszié. Tulajdonképpen egy kongregációs akta Prohászka 1911-es ügyének irataival. Az iratok nem időrendben találhatók. Azonosításuk dátum- és tárgymegjelölés alapján lehetséges, illetve az alábbiakban itt és a következő akta esetében is [] jelek között mindig megadjuk, hogy hányadik iratról van szó. III. „Székesfehérvár (Alba Reale), Ungheria. Circa un discorso del Vescovo. Num. prot. 1291/13. Die 19 Iulii 1913. Archiepiscopo Strigoniensi, ut in minuta. al. C.” Egy újabb kongregációs akta, Prohászka 1913-as ügyének irataival. – Az áttekinthetőség kedvéért az alábbiakban mindig hozzuk, hogy a II. sz. aldosszié dokumentumai közül fogalmazványban vagy másolatban mely iratok voltak már ismertek az Index Kongregáció levéltárából. Az I. és III. esetében nem tudunk más lelőhelyről, az itteni források fogalmazványai, másolatai jelen tudomásunk szerint sem más vatikáni fondban, sem pedig a székesfehérvári püspöki és az esztergomi primási levéltárban nem lelhetőek fel.

⁸ Vö.: MÓZESSY 2012: 17.

⁹ Az előforduló fogalmakra: modernizmus, integralizmus, monizmus, szubjektivizmus, evolucionizmus, intellektualizmus (modern tudománytörténeti fogalommal kifejezve scientizmus) stb. megfelelő eligazítást adnak a vonatkozó lexikonok, mindenekelőtt az LThK, de e téren a *Katolikus Lexikon* is. Lásd például Gál Ferenc szócikkét a modernizmusról.

A KONZISZTORIÁLIS KONGREGÁCIÓ ÉS BÍBOROS TITKÁRA, GAETANO DE LAI

V. Sixtus (1585–1590) 1588-as *Immensa aeterni Dei* kezdetű, a *Curia Romana* tridentínus intézményi reformját kiteljesítő bullája a szentszéki kongregációk rendszerében a *Sanctum Officium* (*Suprema Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis*) és a kongregációs formában újjászerveztetett Apostoli Szignatúra (*Signatura Gratiae*) után a harmadikként rangsorolta a *Sacra Congregatio super Rebus Consistorialibus*. Miként neve is mutatja, a Konzisztoriális Kongregáció a központi szentszéki „államtanács”, a bíborosi konzisztórium számára hagyományosan megmaradt döntéseket készítette elő. Egyrészt egyházmegyék alapításáról, diszmembrációjáról, azaz széttagolásáról, egyesítésének indokoltságáról és módjáról tanácskozott; megvitatta, hogy szükséges-e koadjutor, vagy segédpüspök alkalmazása, a konzisztoriális javadalom penzióval való megterhelése. Másrészt eredetileg feladata lett volna a püspökjelöltek alkalmasságának a felszentelésüket lehetővé tevő konzisztóriumbeli végső döntés előtti utolsó vizsgálata. A gyakorlatban azonban erre csak akkor került sor, hogy ha valami különleges probléma adódott, leginkább a káptalani választás vagy az uralkodói kinevezés körül. Ezért üléseit egyházkormányzati jelentősége és a Kúrián belüli rangja ellenére már a 17. században viszonylag ritkán és rendszertelenül tartotta, és idővel mind több jogkörét vették át más dikasztériumok. Döntései ugyanakkor meghatározónak bizonyultak, olykor súlyos következményekkel jártak a részegyházak életében.¹⁰

A Szent Hivatalhoz hasonlóan a pápa közvetlen irányítása alá tartozott. Tevékenységét gyakorlatilag a titkár irányította, akinek személye mindig megegyezett a Bíborosi Kollégium titkárával. A Konzisztoriális Kongregá-

¹⁰ Latin elnevezése: *Congregatio pro erectione ecclesiarum et provisionibus consistorialibus*; *Congregatio rebus consistorialibus praeposita*. Jadin, Louis: Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés. I: Des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. I/1: 1564–1637. I/2: 1637–1709. I/3: 1713–1794. In: Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome, Fasc. 8. (1928) 5–263. Fasc. 9. (1929) 5–321. Fasc. 11. (1931) 3–345., I/1, 5–37.; Uő.: *Les actes de la Congrégation Consistoriale concernant les Pays Bass, la principauté de Liège et la Franche-Comté 1593–1797*. Rome, 1935.; Tihamér Vanyó: Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirchliche Zustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs* I. Hg. von Leo Santifaller. Wien, 1949. 151–179.; valamint del Re, Niccolò: *La Curia Romana*. Sussidi Eruditi 23. Roma, 1970. 113–125. és 580–581. A konzisztóriumok szerepének változására a szentszéki döntéshozatalban: *Consistorialia Documenta Pontificia de Regno Hungariae (1426–1605)*. Collectanea Vaticana Hungariae I/7. Kiad. Tusor Péter, Nemes Gábor. Budapest–Róma, 2011. XVII–XXVIII.

ciót X. Pius 1908. június 29-én publikált *Sapienti consilio* apostoli konstitúció nemcsak új életre keltette, hanem átmenetileg kuriális „csúcsminisztériummá” is tette. Eredeti, helyreállított sixtusi jogkörei mellé külön szekcióban megkapta az ekkor megszüntetett Püspöki és Szerzetesi Kongregáció püspökök feletti joghatóságát, valamint a Zsinati Kongregáció több jogkörét. Többek között a püspökök *ad limina* látogatásainak és jelentéseinek kezelését is. Hozzá került a szemináriumok felügyelete is. A kongregációk közötti kompetenciakérdések tisztázásának a joga kiemelt koordináló szerepet biztosított számára a Kúrián belül. Az új, Pius-féle rangsorban a *Sanctum Officium* után immár másodikként szereplő Konzisztoriális Kongregáció 1908-tól nemcsak a püspökök kinevezésének, hanem főpásztori, egyház-kormányzati működésük ellenőrzésének legfőbb pápai hatóságaként működött: „*Ad hanc proinde in posterum spectent vigilantia super impletis vel minus obligationibus, quibus ordinarii tenentur*” – írta elő a *Sapienti consilio*.¹¹

Az 1908-ban újjászervezett Konzisztoriális Kongregáció vezetője Gateno de Lai volt. 1853-ban Vicenza közelében született, teológiai tanulmányait a római szemináriumban (*Pontificio Seminario Romano*) fejezte be. 1876-ban szentelték pappá, és azonnal a Zsinati Kongregációhoz került. Egy év vicenzai teológiai tanárkodás kivételével ennél a szentszéki kongregációként működött, uditoreként, altitkárként, 1903-tól titkárként. Megbízást kapott a római szeminárium felügyeletére, az *Accademia Teologica e Liturgica* tagja, illetve a *Corpus Iuris Canonici*-bizottság tagja lett. Közben titkos kamarás, majd pápai prelátus. 1887-től barátság fűzte Giuseppe Sartóhoz, akit mint mantovai püspököt észak-itáliai vizitációs körútja során ismert meg. Kúriai hivatalnokoskodása mellett széleskörű lelkipásztori munkát végzett Rómában.

X. Pius 1907-ben kreálta bíborossá, s 1908. november 20-tól állt *cardinale segretario*ként a Konzisztoriális Kongregáció élén. 1911-től a *suburbicaria* Sabina püspök bíborosa. Prohászkaéhoz hasonlóan őt is X. Pius szentelte püspökké, 1911. december 17-én. Ugyanettől az évtől a Szent Hivatal, a Zsinati, Szerzetesi és a Ceremoniális Kongregáció, a Rendkívüli Egyházi Ügyek és a Szemináriumok és Egyetemek Kongregációjának tagja, s az egyházi diakasztériumok gazdálkodását irányító bizottság elnöke. E tisztségeinél fogva a Szentszék összes ügyére rálátása és ráhatása volt, egyedülként a pápa és a bíboros államtitkár mellett.

1907-től ő X. Pius pontifikátusának kulcsfigurája, az erős ember, aki túl-

¹¹ Kiadva DEL RE 1970: 522–532., 524.

nőtt a bíboros államtitkár, Raffaele Merry del Val befolyásán is. *„Hatalmas és félt dignitárius”, [...] „hideg, előkelő és szűkszavú, fáradhatatlan munkabírású, kész vállalni minden felelősséget és szembenézni a nehézségekkel. Percnyi idővesztés nélkül eljár minden egyes ügyben, amelyet az egyházfegyelemről (disciplina ecclesiastica) alkotott felfogásához tarozónak tart. Központosítás és hierarchikus ellenőrzés: ezek egyházképének alapelvei”* – olvashatjuk róla a *Dizionario Biografico degli Italiani* szócikkében. 1911 derekán személyesen kereste fel a dél-itáliai egyházmegyéket és ellenőrizte a papságot. A szemináriumokból mindenféle mérlegelés nélkül mindenkit azonnal eltávolított, akik bármilyen érdeklődést, vagy egyszerűen csak figyelmet tanúsítottak az „újító irányzat” (*movimento rinnovatore*) felé.

Mint az imént említettük, számos hivatala folytán a római Kúria összes ügyét kezében tartotta, befolyásának fő területe mindazonáltal a Konzisztoriális Kongregáció maradt. Gaetano De Lai volt az 1908-as kuriális reform atyja. E „csúcsdikasztériumot” tulajdonképpen saját maga számára hozta létre, és lett az államtitkár és az Szent Hivatal titkára mellett a pápa rangban harmadik bíboros titkára, mely tisztség korábban ebben a formában nem létezett. X. Pius teljes körű bizalmának birtokában De Lainak *„sikerkült a Konzisztoriális Kongregációban a legmagasabb kompetenciák végtelen körét felhalmoznia [...] megkerülhetetlen ráhatással az Egyház egész életére. [...] E Kongregációtól nem lehetett fellebbezni, lévén prefektusa maga a pápa, titkára az egyházfő alter egójává lett.”* – írja róla a szakirodalom.

De Lai nézetei szerint az Egyházat a modern társadalomban „meg nem értés”, kifejezetten „ellenségesség” övezi, ezért minden, a korban modernnek számító gondolkodást elutasított. Sőt az ez irányú kísérletekre mindenféle árnyalat nélkül heterodoxiaként tekintett. A kritikai szemléletet elvetette, helyette a klasszikus apologetikát állította gondolkodása és egyházkormányzata középpontjába. E felfogása alapján akarta cenzúrázni Ludwig von Pastor pápaságtörténetét, fáradozott (az egyébiránt tényleg „modernista” teológiai nézeteket, például dogmaevolúciót valló) M. Blondel indexre tételével, tiltotta meg L. Duchesne egyháztörténeti munkájának olvasását 1911 őszén, de még a neves faenzai egyháztörténész, Francesco Lanzoni is látókörébe került. De Lai nézete szerint a modernista válság az új, nem hagyományos tanok, tudományok és módszerek (*„dottrine sovversive”*) eredménye. Legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy útját állja – idézzük saját szavait – e „pestis terjedésének”.¹² A modernizmus ellen

¹² Vö.: Cerrato, Rocco: De Lai, Gaetano. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* XXXVI. De Fornari–

X. Pius évtizednyi pontifikátusa alatt inkvizítori elszántsággal harcba szálló vatikáni integralizmusnak ő a zászlóvivője.

Úgy tűnik, hogy a modernizmusnak nem született a korban igazán pontos meghatározása.¹³ Mondhatni, az számított „modernistának”, akit a pápai udvarban annak tartottak. Ráadásul nem csupán teológiai, hanem széles társadalmi áttéteken keresztül az egyház helyét a világban szemlélő, azaz a széles közvéleményt foglalkoztató világnézeti kérdéstről volt szó. A „középkori egyház és az újkori állam” küzdelme a három katolikus latin állam, Spanyolország, Franciaország és kiváltképpen a „római kérdés” megoldatlanságával terhelt Olaszországban jelentkezett a legélesebben.¹⁴

De Lai bíboros XV. Benedek trónra kerülésével minden befolyását elveszítette, bár 1928. évi haláláig megmaradt a Konzisztoriális Kongregáció élén, számos jogkörét elvonták.

KONZISZTORIÁLIS ELJÁRÁS PROHÁSZKÁVAL SZEMBEN 1911 NYARÁN. DE LAI ÉS VASZARY HERCEGPRÍMÁS LEVÉLVÁLTÁSA

A vallási modernizmust elítélő – az új, 65 pontos *syllabust*, a *Lamentabili sane exitu* kezdetű inkvizíciós dokumentumot követő – 1907-es *Pascendi Dominici Gregis* enciklika minden egyházmegyében elrendelte a tévtanokat vizsgáló bizottságok létrehozását. A pápai enciklika rendelkezése nyo-

Della Fonte. Roma, 1988. [betűrendben]. Lásd ADRIÁNYI 2002: 16-19. jellemzését is róla, mely jól kiegészíti a fentebb Cerrato alapján elmondottakat.

¹³ Leginkább érthető meghatározását maga Prohászka adja naplójában: „Isten ments, hogy a tulajdonképpeni modernizmust, mint filozófiai szisztémát, – ha ugyan ilyen, védjem; én szabadabb mozgást, a reakciók élénk és érdekes megvilágítását kívánom, semmi egyebet. – Mi is hát az a modernizmus? ha valami szisztémát csinálunk belőle, akkor az a filozófiában Kant ismeretelmélete s a tört. felfogásban a hegeli fejlődéstan alkalmazása; a teológiában az ezen nézőpontok szerinti eljárás. – Nekem ez mind nem kell, s távol állok a reális alapoknak s elveknek illető elvetésétől; hiszen éppen ez volna a »purus et purus intellectualismus«”. – „Ilyen alapon modernizmusnak, akár mely a kanti alapon áll, akár mely a hegeli útírányba indul, híve sohasem voltam; de modern eszmék fölszívását mindig szomjaztam, s lelkesültem a tudományért s roppant súlyt fektettem a teológiai fakultásokra, a pestire is, melynek derekassága büszkeségünk s vigaszunk is.” (Prohászka Ottokár: *Napló I.* Szerk. Felsővályi Ákos. Jubileumi Sorozat 6. Székesfehérvár, 2011. – 1911. július 1. [2] és 1911. november 23. [4]. A témában alapvető és megkerülhetetlen írásában idézi Szabó Ferenc: *Prohászka és a modernizmus*. In: *Prohászka ébresztése. I.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 73-175. (főként 119-136.). E kvázi kismonográfia mellett összefoglalóbb jelleggel a 19–20. század fordulójának teológiai irányaira szintén Szabó Ferentől: *Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XI. évf. (1999) 3-4. sz. 127-144. Szabó Prohászka teológiáját, nézeteit romantikus egiszteencialistának tartja, és az általa közelről szemlélte „Római Iskola” és a modernisták (A. Loisy, P. Langrange) közé teszi.

¹⁴ Minderre kiváló, egykorú illusztrációként szolgál a következő írás: Halász Gyula: *A modernizmus*. In: *Nyugat*, III. évf. (1910) 10 sz. – Vö.: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00056/01576.htm>. – (Utolsó letöltés: 2017. január).

mán felállított esztergomi *Vigilantia*-bizottság 1910 őszén Prohászka Ottokár tudományos akadémiai székfoglaló értekezésében (*Az intellektualizmus túlhajtásai*) modernistának tekinthető nézeteket talált. A bizottság állásfoglalását és a szakvéleményeket Vaszary Kolos bíboros hercegprímás a pápai Államtitkárságra továbbította. Merry del Val bíboros államtitkár 1910. december 21-én tette át azokat a Szent Hivatalhoz, ahonnan az Index Kongregáció elé került, melynek vizsgálati kompetenciáit az 1908-as Kúria-reform jelentősen kiszélesítette.¹⁵ Az esztergomi testület 1911. február 9-i határozatában a püspök az egyházi vagyon kérdésével foglalkozó, *Több békességet!* című karácsonyi cikkének több állítását is modernistának vélte. A szakértői bírálatot és az ügyben a *Vigilantia*-bizottság elnökének, Rajner Lajos segédpüspöknek őhozza írt 1911. március 9-i levelét Vaszary egy hónapos várakozást (fontolgatást?) követően, 1911. április 11-én X. Piusnak írt sorai kíséretében küldte meg a Kúriának. Az Index Kongregáció egyházfő által jóváhagyott dekrétuma június 5-i dátummal jelent meg az *Acta Apostolicae Sedis*ben. Az említettek mellett a tiltott művek jegyzékére került a székesfehérvári püspök *Modern katolicizmus* kezdetű írása is. Ezt az eljárásban szakértőként közreműködő, Rómában élő Szabó Szádok domonkos szerzetes – Rajner mellett/előtt Prohászka másik fő magyar inkvizítora – önszorgalomból vitte az Index elé.¹⁶

Az Index Kongregáció ülése jegyzőkönyvének utolsó sorai nagyon súlyos, egyenesen fenyegető kitélt tartalmaznak. A szentszéki dikasztérium nemcsak arról döntött, hogy a művek olvasását meg kell tiltani, hanem hogy „mind a szerzőről, mind viselt dolgairól az aktákban kifejtett egyéb tényeket a Konzisztoriális Kongregáció vagy a bíboros államtitkár elé kell terjeszteni”.¹⁷ Vagyis további intézkedés céljából a pápa és a szükséges döntés meghozatalára jogosult szentszéki hivatal tudomására kell hozni őket. Az Index Kongregációtól a Konzisztoriális Kongregáció elé került az ügy. Az elé a kuriális hatóság elé, amelynek, mint láthattuk, egyik feladata a püspökök működésének felügyelete volt.

Az „egyéb tényeket” az Index Kongregáció titkára, Thomas Esser De Lai-hoz címzett hosszas iratban foglalta össze 1911. június 14-én. Bíboros elől-

¹⁵ DEL RE 1970: 325-329., 328.

¹⁶ Erről és az *Intellektualizmus túlhajtásairól* írt szakvéleményét közölte Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Budapest, 2007. függelékeként. Vö.: Szabó Szádok O.P. *jelentései az Index Kongregációnak*. Budapest, [2007].

¹⁷ „Hinc ceteri omnes censuerunt, haec scripta esse prohibenda, et alia facta de auctore et eius gestis in actis narrata, esse ad sacram congregationem concistorialem sive ad eminentissimum cardinalem a secretis status referenda.” *Facsimiliében közölve*: ADRIÁNYI 2002: 163. (n. 9.).

járói utasítására hivatkozva részletes tájékoztatást adott a Prohászkaival szembeni vádokról („accuse”).¹⁸ Az Esser levelében foglaltakról De Lai június 16-i audienciáján számolt be X. Pius pápának. Beszámolója alapos lehetett, hiszen magával vitte az eredeti gépiratot. Ennek hátoldalára jegyezte fel, hogy az egyházfő elrendelte: Esser küldje meg neki a „püspök viselkedésére” vonatkozó eredeti iratokat, különösen az esztergomi érsek levelét.¹⁹ De Lai június 19-i levelében kérte el Essertől a dokumentumokat.²⁰ A domkos szerzetes június 24-én küldte meg az iratokat, néhány figyelemfelhívó megjegyzés kíséretében.²¹

Az Index és a Konzisztoriális Kongregáció között folyó levelezés De Lai audiencia-feljegyzése kivételével már eddig is ismertek voltak a kutatás számára az Index-iratokat őrző, és 1998-tól kutatható *Archivio dell’Sant’Uffi-*

¹⁸ Az Index Kongregáció fejlődés papírján, gépelt, eredeti, s.k. aláírással, Róma 1911. június 14. Thomas Esser O.P. az Index Kongregáció titkára Geatano De Lainak, a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkárának. Mellékelve a *Több békességet!* latin fordítása („*Plus pacis*”). Az első oldal tetején De Lai s.k.: „*A Mgr. attestare*”. ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/6]. A nyitó és záró bekezdések kivételével az Index Kongregáció levéltárában található kéziratos fogalmazványt fordításban és gépelt átirása hasonmásában közölte: ADRIÁNYI 2002: 62–64., 166–168. (n. 12.).

¹⁹ De Lai s.k. írásával: „*Alba Reale* [piros tintával]. *Del Vescovo. Ex audientia sanctissimi 16 Iunii 1911. Si scriva al padre Esser significare dagli che essendo stato riferito al santo padre quanto egli esprimeva sul modo di agire del vescovo di Alba Reale. Sua santità a’ ordinato di scrivergli che trasmessa alla santità sua i documenti originali ed in particolare la lettera del cardinale arcivescovo di Strigonia, relativi alla condotta del detto prelato*”. (Uott.)

²⁰ Levelének első, De Lai által s.k. javított, pontosabban a titoktartással kapcsolatos résszel („*dispensando a tale effetto a signoria vostra dall’obbligo di segreto, il quale passa alla sacra congregazione concistoriale*”) bővített első tisztázata: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/7]. (A levélben az audiencia-feljegyzéssel ellentétben már az szerepel, hogy a Kongregációnak küldjék át az iratokat, ne X. Piusnak. Léven a pápa a prefektus, a kettő tulajdonképpen ugyanaz.) Eredetije kiadva ADRIÁNYI 2002: 169–170. (n. 13.) A szerző értelmezése szerint De Lai ekkor már visszaküldte az iratokat az Index Kongregációnak, és ennek mentén interpretálja Esser – a következő jegyzetben szereplő – június 23-i levelét is (ADRIÁNYI 2002: 64.).

²¹ „*In esecuzione dei venerati ordini di sua santità a me comunicati dall’eminenza vostra reverendissima col foglio di codesta sacra congregazione n. 827/11, mi affretto a trasmettere alla stessa eminenza vostra i tre voti stampati d’ufficio da questa segreteria nei quali sono riportati tutti i documenti da essa posseduti relativi agli scritti e alla persona di monsignor Prohászka, vescovo di Alba Reale. In merito a quanto ho avuto l’onore di esporre nel mio precedente rapporto, mi permetto richiamare l’attenzione dell’eminenza vostra su quanto è stampato nella nota a pagina 1 e nelle pagine 53 e seguenti del voto 1, e nelle pagine 2 e seguenti del voto 2.*” ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/8]. Fogalmazványa alapján idézi: ADRIÁNYI 2002: 64. – Az átküldött iratok nem kerültek vissza az Indexhez, most is a Konzisztoriális Kongregáció levéltárában találhatók. Az összefüggő nyomtatványok hátoldalára írva: „*Per ordine del Santo Padre comunicato alla S. Congregazione Concistoriale.*” E nyomtatványok: A) Szabó Szádok elemzése az *Intellektualizmus túlhajtásairól* (p. 1–62.) B) A *Több békességet!* latin fordítása és bírálata („*Plus Pacis...*”); előjáróban mellékelve Vaszary 1911. április 11-i levele a pápához, és Rajner Lajos március 9-i levele Vaszaryhoz (másolatok). C) A *Modern katolicizmus* bírálata Szabó Szádoktól (p. 1–46.). Az „A” és „C” közölve az Index Kongregáció levéltárából Szabó Ferenc által (idézve imént a 15. sz. jegyzetben), a „B” pont két levelének eredetije *facsimilében*: ADRIÁNYI 2002: 159–161. (n. 7–8); a *Plus Pacis* bírálata az Index Kongregációnál maradt példányára: ADRIÁNYI 2002: 53. 171. jegyzet.

zio-ból (felcserélve az eredeti/fogalmazvány példányokat). Tulajdonképpen már ezekből is világosan kirajzolódik, hogy a három Prohászka mű indexre tételét követően egy másik, magasabb rangú kuriális hatóságnál egy új eljárás indult, amely már a püspök tevékenységével és személyével („*modo di agire del Vescovo di Alba Reale*”; „*condotta del detto prelato*”; „*persona di monsignor Prohászka*”) foglalkozott.

Az eljárást lefolytató szentszéki dikasztérium jellege és az eljárás menete egyértelműen abba az irányba mutat, hogy az indexre tételt követően, ennek mintegy kánoni büntetéseként további, még súlyosabb szankció volt készülöben a magyar főpap ellen 1911 nyarán. Valóban így volt-e, és mi lett volna ez a szankció, nem kell találgatásokra hagyatkoznunk. A feleletet De Lai bíboros titkár 1911. július 7-én, Vaszary Kolos hercegprímáshoz a legszigorúbb pápai titoktartási kötelezettség alatt (*sub secreto Sancti Officii*) intézett levele adja meg. Mint a szövegben utalás történik rá, Prohászka hiába vetette alá magát engedelmesen az Apostoli Szék döntésének a megfelelő formában és tartalommal – szimbolikus keltezéssel – a pápaság főünnepén, Szent Péter és Pál napján, június 29-én írt levelében, ez kevésnek bizonyult.²²

Jelentősége okán érdemes teljes terjedelmében és magyar fordításban megismerkednünk a vatikáni levéltárban fennmaradt kongregációs irat fogalmazványával:

„Főtisztelendő Eminenciád tudomással bír arról” – írta De Lai Vaszarynak –, „hogy az Apostoli Szék a minap elítélte és a tiltott könyvek jegyzékére helyezte Főtisztelendő Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök néhány művét. Most pedig Szentséges Urunk megbízásából a Szent Index Kongregáció ezen iratok példányát átküldte ehhez a Szent Kongregációhoz, hogy megítélje mindazon dolgokat, melyek az ő illetékességi körébe tartoznak, és gondoskodjék arról, ami szükséges. Ám mielőtt ezt a kérdést e Kongregáció bíboros atyáinak vizsgálatára előterjeszteném, az ügyben tanácsosnak tartom megkérdezni Eminenciád véleményét, lévén a vonatkozó kérdések sajátosságaiban a legjobban tájékozott. Ezért kérem tehát Eminenciádat: szíveskedjék nekem indoklása kíséretében jelezni, vajon annak ellenére, hogy az említett főpap a napokban tudatta tannai visszavonását, ítéleted szerint nem kellene-e, és pedig milyen módon alkalmasabban gondoskodni a székesfehérvári egyházmegye kormányzásáról és javáról? Mivel tehát olyan ügyről van szó, mely igen sürgős, kérem Eminenciádat, amilyen hamar csak lehet, küldje el nekem válaszát. A maga idejében várom állásfoglalásodat afelől is, hogy vajon alkal-

²² ADRIÁNYI 2002: 65. és 171., n. 14.

mas-e vagy inkább kevésbé az, hogy a pannonhalmi Szent Márton nullius apátság apátjai püspöki címet kapjanak?”²³

A levél, különösen az általunk kurzív szedéssel kiemelt sorok azt bizonyítják, hogy a római Kúria egy újabb kongregációs vizsgálat keretében – a pápa tudtával és jóváhagyásával – Prohászka eltávolítását tervezte a székesfehérvári egyházmegye éléről. Ehhez a magyar hercegprímás állásfoglalását kérték a döntő kongregációs ülés előtt, mint aki a „legjobban tájékozott” az ügyben. De Lai a jelek szerint nem látta tanácsosnak döntést hozni a hazai hierarchia megkérdezése nélkül, ami a magyar államegyházi berendezkedés és a katolikus monarchia Ausztria–Magyarország nagyhatalmi állása ismeretében érthető lépés. Ha Prohászka olasz püspök lett volna, aligha kétséges a jövője. Így viszont sorsa magyar főpaptársa kezébe került. A hercegprímáséba, aki nem állta útját az esztergomi *Vigilantia*-bizottságnak, sőt határozatait Róma elé terjesztette és ekképpen tevékeny részese volt az indexre tételnek. Ha Vaszary csak egyet lép tovább a megkezdett úton, Prohászka nem megyéspüspök többé.

Mik lettek volna ennek a következményei? A történész számára – leszámítva a determinista, például marxista irányzatok követőit – aligha van izgalmasabb kérdés a „mi lett volna ha?” változatainak végiggondolásánál. Persze csak egy bizonyos pontig. Az biztosra vehető, hogy a Konzisztoriális Kongregáció és így a pápa döntését annak publikálása után nem vonták volna vissza, sem Ausztria–Magyarország, sem pedig a magyar katolikus társadalom fellépésére. Prohászkanak mindenképpen el kellett volna hagynia Székesfehérvárt.

Tudjuk, nem így történt – ami Vaszary érdeme. Balatonfüredről válaszolt De Lainak 1911. július 19-én:

„Eminenciád folyó év július 7-i (827/11. sz.) levelében méltóztatott állásfoglalásom kérni a felől, vajon nem kellene-e, és pedig milyen módon alkalmasabban gondoskodni a székesfehérvári egyházmegye kormányzásáról és javáról, annak ellenére, hogy a mondott egyházmegye főpásztora, Prohászka Ottokár a tiltott könyvek jegyzékére tett tanítását a minap visszavonta? Mérlegelve minden körülményt, melyek ebben az oly nagy súlyú ügyben [„*in re tam gravis momenti*”] megfontolásra érdemesek, szükségesnek tartom Eminenciádnak tisztelettel jelezni, hogy a dolgok jelen

²³ „Eminenciás Vaszary esztergomi érseknek. A Szent Hivatal titoktartási kötelezettsége alatt. 1911. július 7.” ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/9]; közlése alább (*Dokumentumok*, 1. sz.). – A latin és olasz forrásszövegeket itt és az alábbiakban saját fordításban hozzuk.

állása szerint nem alkalmas, hogy a mondott székesfehérvári egyházmegye kormányzásáról másképpen történjen gondoskodás. Ugyanis már az említett főpap írásának a tiltott könyvek jegyzékére tétele meglehetősen felkavarta sok katolikus lelkét. Az Egyház ellenségeinek kezébe pedig kardot adott, hogy az Apostoli Szék ezen ügyben hozott legmagasabb ítéletét a viszálykeltés istentelen szellemétől átítatva tiszteletlenül tárgyalják. Másfelől a tiltott írásművek közé került tanítása visszavonásával, és azzal, hogy magát az Apostoli Szék ítéletének alávetette, megfelelően kimutatta, hogy mentes kíván maradni azon próbálkozásoktól, melyek a modernistákat és mindazokat jellemzik, akik egyházon belül a katolikusok közötti széthúzás keletkezését kívánják. Az ügy tehát jelenleg elnyugodott, a lelkek megbékéltek. Ugyanakkor inteni lehetne arra, hogy mint hivatalból hívei tanítója pásztorleveleiben kellőképpen oktas-
sa őket a modernizmus ártalmas befolyásáról és az egyház igaz tanításáról.”²⁴

A hercegprímás sorai szenvtelennek tűnnek, kiváltképpen utóda Csernoch két évvel későbbi levelével összevetve. Személyes viszonyulásnak nyoma sincs benne. Világosan kiolvasható ugyanakkor belőle, hogy Vaszaryt mind az indexre tétel, mind annak viharos hazai fogadtatása meglepte.

A 79 éves főpap fizikai és szellemi állapota ekkor már erős kívánnivalót hagyott maga után. Csökkenő judíciumát mutatja, hogy miután a következő év őszén nem vett részt a bécsi, XXIII. Eucharisztikus Kongresszuson, melynek Ferenc József után Izabella főhercegnővel egyik magyar fővédnöke volt, az uralkodó azonnal lemondatta.²⁵ Noha az újonnan felállított esztergomi *Vigilantia*-bizottságnak Prohászka művei voltak az első (és utolsó) római felterjesztései, precedenst tehát nem vehetett figyelembe Vaszary, mégis az indexre tétellel és említett hazai hatásával számolhatott volna, amikor két ízben aláírta a bizottsági felterjesztéseket. Az a tény, hogy a bizottság elnöke, Rajner Lajos segédpüspök és esztergomi általános helynök elégedetlen volt a római ítélet hatásával, és a püspöki körlevelekben kívánta látni ennek hírét, a hercegprímás pedig szemlátomást megijedt, bizonyítani látszik, hogy Vaszary korábban valóban Rajner püspök befolyása alatt cselekedett.²⁶ 1911. júliusban, amikor is az esztergomi aulától távoli balatonfüredi nyaralójából írt De Lainak, viszont már nem érvényesülhetett a helynöki akarat.

²⁴ Eredetije: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/10]; közlése alább (*Dokumentumok*, 2. sz.).

²⁵ *Magyarország részvétele a XXIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson Bécs 1912.* Bécs, 1913.; Keményffy Kálmán Dániel: *Vaszary Kolos 1855–1905.* Esztergom, 1905.; lásd a *Katolikus Lexikon* adatait is.

²⁶ Vö.: ADRIÁNYI 2002: 30–31., 70–71.

Utolsó sorait, melyekben azt javasolja, hogy írják elő Prohászkanak a modernista tanok elleni körlevelek írását, egyfajta kompromisszumos javaslatként értelmezhetjük.

A KONZISZTORIÁLIS KONGREGÁCIÓ ÉS AZ 1911. ŐSZI SZILENCIUM. A DECEMBERI „RELATIO DE MODERNISMO”

A bencés hercegprímás levele leállította a Prohászka letételét célzó, az indexre tételt követően megindult konzisztoriális eljárást 1911 nyarán. Pontosabban fogalmazva, idevonatkozóan több adat nem ismert, a Konzisztoriális Kongregáció levéltára sem pápai audiencia-feljegyzést, sem válaszlevél, átirat-fogalmazványt nem őriz ezekből a hetekből. A lemondásra felszólítás, netalán a javadalomtól megfosztás helyett a fehérvári püspök szigorú szilenciumot kapott 1912 őszén a Konzisztoriális Kongregációtól. Felszólítását a soron következő katolikus nagygyűlésen le kellett mondania. Az ismét az Index Kongregációtól, Szabó Szádok Budapestről írt levele nyomán kiinduló ügy részletei az indexre tétel mintájára szintén jól ismertek a két kuriális hatóság közötti, az eredetiek mellett fogalmazványokban és másolatokban mindkét helyen megint csak gondosan archivált levelezésből. A Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára szeptember 22-i levelében szólította fel a pápa nevében, hogy *„egyedül egyházmegyéje szükségleteire összpontosítva nyájával jó pásztor módjára törődjön”.²⁷*

Mindehhez saját kutatásunk alapján annyit tehetünk hozzá, hogy a felszólítás alapja Francesco della Volpe bíboros 1911. szeptember 13-án De Laihoz intézett levele volt, melyet szeptember 9-i pápai audienciája alapján vetett papírra, és amelyben közölte, hogy *„Őszentsége méltóztatott megparancsolni nekem, hogy értesítsem a Konzisztoriális Kongregációt arról, hogy tudassa monsignor Prohászkaival: a Szentszék akarata, hogy tartózkodjék, legalább egy időre bárminemű megnyilatkozástól”.²⁸* Közvetlen pápai parancsról volt te-

²⁷ A Konzisztoriális Kongregáció levéltárában a következő, fogalmazványról, vagy másolatról már ismert iratok találhatók: De Lai 1911. szeptember 22-én Prohászka-hoz intézett levelének első, kéziratos, többszörösen átjavított fogalmazványa (kihúzott, nem olvasható sorokkal), ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/3]; *Facsimiléje*: <http://institutumfraknoi.hu/repositorium/prohaszka>. Gépelt másolatról kiadva: ADRIÁNYI 2002: 191–193., n. 20. – Prohászka 1911. szeptember 30-i levelének s.k. eredetije, uott. II/4; másolatról kiadva ADRIÁNYI 2002: 194–195., n. 21. *Facsimiléje*: <http://institutumfraknoi.hu/repositorium/prohaszka>.

²⁸ Della Volpe bíboros prefektus 1911. szeptember 13-i, De Laihoz intézett levelének gépelt, fejléces eredetije, melynek idáig sem másolata, sem fogalmazványa nem volt ismert: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/1]. Lásd: *Dokumentumok*, 3. sz.; *Facsimiléje*: <http://institutumfraknoi.hu/repositorium/prohaszka>. A levélben hivatkozott két kifogás (Prohászka fel kíván szólalni a

hát szó, melynek anyagát Esser sugalmazására Della Volpe terjesztette elő X. Piusnak. Szintúgy új adat, hogy Prohászka 1911. szeptember 30-i, gyors és önérzetes válaszát – melynek végén azt kívánta, De Lai bárcsak olvasná beszédeit, és idáig csak másolata volt ismert – a *cardinale segretario* október 11-én „*fedelmente* referálta X. Piusnak. Audiencia-feljegyzése szerint a püspöknek köszönetet kell mondani soraiért (vagyis hogy engedelmességet tanúsít),²⁹ ám mivel beszédei olvasását óhajtja, küldje meg ezeket a bíboros titkárnak, illetve Prohászka levelét közöljék Della Volpe bíborossal is.

A nyilvánvalóan De Lai által sugalmazott pontokat egy rendkívül érdekes „*Nota*” követi, miszerint „*ha a püspök el fogja küldeni a mondott beszédeit, a Szentatya azt javasolja, hogy mutassák meg azokat páter Szabónak*”.³⁰ E pontban nem csupán az elhangzottak összefoglalása található, hanem kifejezetten X. Pius javaslatáról van szó. Idáig is lehetett tudni azt, hogy az egyházfő úgymond tájékoztatva volt Prohászka Index-ügyéről, és a szilenciumra felszólításról is.³¹ Della Volpe imént idézett szeptember 13-i levele, illetve a „*Nota*” azonban aktívabb pápai figyelemre, közreműködésre enged következtetni. Továbbá arra, hogy Szabó Szádok nemcsak az Index Kongregációban bennfentes, hanem a Konzisztoriális Kongregáció környékén is otthonosan mozgott, sőt az Apostoli Palotában is ismert volt. A feljegyzés két és fél hónappal a Prohászka-küldött dedikált pápai fénykép után keletkezett, melyet Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök a pápa magántitkára, Giovanni Bressan közreműködésével szerzett.³²

De Lai október 14-én közölte Prohászka-val, hogy szeptember 30-i leveléről beszámolt a pápának, a maga nevében köszönetet mondott érte, és kérte, hogy küldje el beszédeit („*sermone a te iam habito*”), mert kívánságának megfelelően szívesen elolvasná azokat.³³ Székesfehérvár püspöke azonban

katolikus nagygyűlésen, és „*nel medesimo spirito*” kíván működni, mint korábban) viszont már tudott volt. – A pápai audiencia dátuma Della Volpe által Majláthnak ugyanezen a napon írt levél alapján. Vö.: ADRIÁNYI 2002: 127. 241. jegyzet.

²⁹ A püspök, bár részt vett az alkalmon, nem tartotta meg beszédét: „*A nagygyűlésen voltam, de nem beszéltem; kivéve, hogy elnököltem a Schulbruder-egyesület gyűlésén a szemináriumban Tóth Károly dr. kedvéért. Jó is volt egyszer a könnyebb végét fogni.*” – Vö.: PROHÁSZKA 2011: 1911. október 17. [1].

³⁰ „*La audienza santissimi 11 oct. 1911. Si ringrazi il vescovo di quanto a scritto, e che a' fedelmente riferito al santo padre. Ma poiché gli soggiunge che desidera che io legga i suoi discorsi, abbia la compiacenza di mandarmeli che ben volentieri li leggerò. Si partecipi al cardinale Della Volpe la risposta avuta. Nota. Se il vescovo invierà i detti discorsi il santo padre suggerisce di farli vedere al padre Szabo.*” De Lai s.k. feljegyzése a szilencium-ügy iratait tartalmazó pallium hátoldalán található, első két pontjánál a hivatali ügykezelés megtörténte utaló jelzéssel. ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/5].

³¹ ADRIÁNYI 2002: 125. 209. jegyzet; 127. 241. jegyzet.

³² ADRIÁNYI 2002: 73.

³³ De Lai 1911. október 14-i levelének fogalmazványa a szokásos kongregációs írnoki kéztől: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/4]. (Dokumentumok, 4. sz.). Ez a forrás tartalmazza az

bölcs előrelátással nem küldte el ezeket, nyilván sejtette, hogy a magyar szövegeket a bíboros titkár nem személyesen olvasná. Ehelyett eljutatta Rómába – az 1910. szeptember 1-jei *Sacrorum Antistitum* kezdetű pápai *motu proprio* előírása alapján kötelező – megyéspüspöki jelentését az előírt antimodernista intézkedések megtételéről egyházmegyéjében. Levelét ismét egy szimbolikus dátumról, karácsony böjtjéről, vigíliájáról, 1911. december 24-ről keltezte és közvetlenül a pápának címezte.³⁴

Jellegzetes betűível rótt, sűrű soraiban a *motu proprio* 1–6. pontja szerint haladva tett jelentést X. Piusnak:

„Mivel a »Sacrorum Antistitum« levél előírja a püspököknek, hogy ez év végén számoljon be az Apostoli Széknek mindarról, ami ebben a levélben előírásra került, kötelességemnek tartottam, hogy az Apostoli Széket a székesfehérvári egyházmegye alapotjáról tájékoztassam. Ami a papnevelő szemináriumunkban folyó tanulmányokat illeti, ott a szent tudományok alapjául bizony a skolasztikus filozófia szolgál, és egy jeles professzor nyújt bevezetést Aquinói filozófiájába. Az összes szent tudomány kiváló szerzők révén kerül oktatásra. Az előadások szövege válogatott könyveken alapszik, egész Magyarországon többé-kevésbé ugyanezek használatosak. Szívemen viselem és figyelemmel kísérem, hogy milyen a tanárok lelkülete és tanításuk módszere, nemkülönben ügyelek arra, nehogy bárki eltérjen a szent tanítástól. Ezért minden vizsgán személyesen jelen vagyok, így nemcsak az elvégzett tananyagról, hanem az oktatás eredményességéről is képet alkothatok. – A szeminárium előjáróira és tanáraira vonatkozólag minden törődésemmel azon vagyok, hogy olyanok kerüljenek kiválasztásra, akik egyaránt istenfélőek és tudósok. A legbiztosabban tudom, hogy egyikük sem fertőzött azon tanoktól, melyeket az egyház elítél, és egyikük sem méltatja azokat az irányzatokat, melyek eltéríthetnek minket az igazságtól. – A nyomtatott műveket illetően könnyű dolgom van a vigilantia terén. Ebben az elmúlt évben ugyanis egy pap sem adott ki írásművet. Ami pedig a máshol megjelent kiadványokat illeti, teljességgel azon vagyok, hogy ne olvassanak rossz könyveket. E kötelességet nem nehéz teljesítenem. Az egyházmegye tudniillik, hogy úgy mondjam, falusias jellegű, ugyanis csak egy városa van, azt is leginkább gazdák és földművesek lakják, nemkülönben az összes falvakat, ahol is a nép nem sokat olvas, s ezért a híveket nem fertőzte meg a modernisták ragállya. Ugyanez mondható el a papokról is, akik ugyan

ugyanaznap Della Volpéhez írt rövidke levél fogalmazványát, melyben De Lai átteszi hozzá ügyiratainak másolatát.

³⁴ A jelenéstételt a 7. pont rendelte el. A *motu proprio* a jelentéstétel vonatkozásában szó szerint megismétli a *Pascendi* rendelkezését, megerősítve az enciklikába foglalt előírást. Vö.: *Acta Apostolicae Sedis* (továbbiakban AAS), 3. An. et. Vol. (1910) No. 17. 655–680.

járatnak maguknak némely jó újságot, ám könyvet alig vásárolnak, magasabb tanulmányokat nem folytatnak. Mindazonáltal felállításra került a cenzori intézmény. A püspöki aulában találhatók hivatalból kinevezett cenzorok, akik ebben az esztendőben csupán néhány kiadásra kerülő imalapot vetettek vizsgálat alá. – Az elmúlt évben két pap vállalta napilap szerkesztését; most azonban gondoskodtam róla, hogy e napilap felelős szerkesztője egy jó szándékú laikus legyen, a papok pedig a két cenzor, akik az egyes oldalakat figyelmesen átolvassák, melyeket én is megismerlek, s ha valami kevésbé alkalmasat találok, figyelmeztetem őket. – Nyilvános gyűléseket a papság nem tart, ilyenek errefelé sosem voltak. – Engedelmeskedtem a Szentszék azon előírásának is, hogy felállításra kerüljön az úgynevezett vigilantia-bizottság is. Mivel azonban a modernizmus nyomai e vidéki Magyarországon nem lelhetőek fel, tárgyalnivaló anyagot e kigyótanok és mérgező irányzatok nem szolgáltathattak, ezért inkább munkáját a szociális intézmények megismerésére és támogatására összpontosította, és a nép erkölcsére, hitbuzgalmi gyakorlataira, misszióira, körmeneteire felügyelt. – Minden erőfeszitésemet arra fordítom, hogy a szemináriumban méltó kispapok nevelődjenek, akik ugyan évről évre alacsonyabb szellemi színvonalat mutatnak, még ha egyébiránt jó magaviseletet tanúsítanak is. A gőgös és konok lelkület, mit az Isten gyűlöl, semmiképpen sem jellemző rájuk. Kiváló spirituálisuk van, aki behatóan figyeli minden egyes kispap lelkületét, vajon megfelelően formálható-e az engedelmességre és a mélyben nem érez-e másként. – Legvégül tudatom, hogy a Szentszék által előírt esküt az egyházmegye minden papja letette. Előzőleg mindenki megkapta úgy a hitvallás, mint a leteendő eskü szövegét, hogy azokat alaposan elolvashassa és előzetesen megismerhesse. Az eskütételt követően mindnyájan aláírták e szövegeket, melyek a püspöki aulában kerültek elhelyezésre.”³⁵

A jelentést a Konzisztoriális Kongregáció már 1911. december 30-án „elintézte”. A hátoldali feljegyzés szerint kiadható az igazolás a kötelezettség teljesítéséről, melyet azután 1912. január 3-án írt alá De Lai. Hasonló feljegyzés tájékoztat arról, hogy a jelentést a Kongregáció bíborosainak soron következő ülése elé terjesztették.³⁶

A Prohászka-kutatás nyilvánvalóan alaposan elemzi majd e „*relatio de modernismo*” tartalmát. Mi itt a szöveg fordítása és közreadása mellett csupán annyit jegyzünk meg, hogy a főpapnak nem lehetett alkalmatlan, hogy mindennél világosabban és élesebben elhatárolódjon a kifogásolt ta-

³⁵ A jelentés s.k. eredetije: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [I/c]. (*Dokumentumok*, 5 sz.). Facsimiléje: <http://institutumfraknoi.hu/repository/prohaszka>. – A kutatás következő lépése lehet a többi magyar főpap hasonló jelentéseinek kigyűjtése és elemzése.

³⁶ Uott, az 1912. január 3-ai igazolás fogalmazványa a jelentéshez csatolva.

noktól, irányzatoktól. A Konzisztoriális Kongregáció bíboros tikára mindazonáltal hiába tudatta vele, hogy „mindazokat, melyeket a jelentés magában foglal, figyelmesen elolvastam és alaposan tanulmányoztam lelkem nagy meglepődésére”, Székesfehérvár püspöke 1912-ben sem került le teljesen a Konzisztoriális Kongregáció napirendjéről.

A FOERSTER-ÜGY (1912 TAVASZ)

Az újabb, 1912. eleji indexre tétel kísérletének körülményei jól ismertek. Mint ahogy az is, hogy megakadályozása Zichy János kultuszminiszter érdeme, aki február 19-én erélyes hangú levélben szólította fel Merry del Val bíboros államtitkárt, hogy értesítsék Prohászka, mielőtt újabb kifogásolt munkáját (*Magasságok felé*) áttesszék az Index Kongregációhoz.

Az újabb szilenciumra intés, a Foerster-ügy azonban eddig csupán említés szintjén szerepelt. Prohászka emlékezik meg róla Majláthoz írt levelében: „Múlt héten kaptam levelet a Congregatiótól, hogy mily nagy baj lesz az, ha Foerster-előadásokon megjelenek, miután a protestáns úr élete nem kifogástalan. Helyes, hát nem megyek el, de szívemből kívánom, hogy az olasz monsignorok élete olyan legyen, mint Foersteré. Tehát mindenbe beleütik az orrukát, abba is, amihez semmi közük; de talán valamely jó magyar katolikusként szúrta a szemét, hogy a XX. század pedagógiájával szemben egy krisztusi pedagógust léptetünk föl! Hát csak, rajta, így aztán befagy minden” – írta.³⁷

A berlini születésű, matuzsálemi életkort megélt pedagógus, filozófus és szociáletikus Friedrich Wilhelm Foerster (1869–1966) 1898–1912 között volt a zürichi egyetem professzora, ezt követően a bécsi, majd 1914-től a müncheni egyetemen tanított. Fő műve (*Schule und Charakter: Beiträge zur Pädagogik des Gehorsams und zur Reform der Schuldisziplin*) 1907-ben látott napvilágot Zürichben. Mindkét világháborúban fellépett a német militarizmussal szemben.³⁸

³⁷ ADRIÁNYI 2002: 91. A levél 1912. április 5-én kelt.

³⁸ Tudományos, politikai tevékenységének megítélése rendkívül pozitív. Kühner, Hans: Friedrich Wilhelm Foerster. Ein Lebensweg gegen den deutschen Militarismus. In: *Von der freien Gemeinde zum föderalistischen Europa. Festschrift für Adolf Gasser zum 80. Geburtstag*. Hg. v. Esterbauer, Fried. Berlin, 1983. 169–186.; Wirth, Günter: Friedrich Wilhelm Foerster. In: *Utopie Kreativ*, Heft 102. (1999, Ápril), 5–18. – A budapesti meghívás ötlete Prohászkaé lehetett. Erdemes hosszabban is idézni Foersterről alkotott véleményét: „Berlinben járva, Foerster Fr. V. édesatyját is meglátogattam. Ma ezt a levelet vettem s fotografiáját is megküldte. Kedves öreg úr. Ő annak idején az Ethische Kulturmovement élén állt s távol a kereszténységtől. Fiát is úgy nevelte. Mikor ez iskolába jött, akkor hallott először Krisztusról. Azután is ez irányban haladt, s így tapasztalhatta meg magán a pozitivizmus s esztétizmus üres gondolati világát. Freiburgban (Breisgau) is tanult s elmondta nekem, hogy ablakából látta a dómnak

A Prohászka által említett „Congregatio”, látni fogjuk, nem az Index, hanem a Konzisztoriális volt, a „jó magyar katolikus” talán Szabó Szádok lehetett, aki Esserhez írt 1912. március 27-i hosszas levelében említette többek között Foerster tervezett budapesti látogatását. Szerinte „Botrány, ha Foerstert meghívják, hogy [...] pedagógiai kérdésekről előadást tartson, és ha Prohászka az előadása előtt és után beszédet mond, amelyben Foerstert ajánlja, stb.” Azért „talán”, mert a püspököknek újabb hallgatást parancsoló levél alapjául szolgáló pápai audienciára már 1912. március 22-én sor került. Úgy véljük, hogy Szabó egy korábbi, nem ismert levelében is beszámolhatott budapesti hírekről, más jellegű kérésére („Izsóf ünnepélyes elítélése”) ismétlődően hivatkozik.³⁹ De nem zárható ki teljesen az sem, hogy a Kúriát másvalaki is tájékoztatta Magyarországról.

A Kúrián belül egészen pontosan az Index Kongregációt, és annak titkárát, páter Essert kell érteni. A Foerster-ügyben 1911 nyarához, illetve őszéhez hasonlóan az Index és a Konzisztoriális Kongregáció szorosan együttműködött. A kezdeményező most is az Index volt, az illetékessége szerint eljáró hatóság pedig a Konzisztoriális.⁴⁰

A domonkos szerzetes 1912. március 20-án kelt hivatalos levelében az Index Kongregáció prefektusa, Della Volpe bíboros megbízásából tájékoztatta arról Gaetano de Lait, hogy az újságok közlése szerint a zürichi Foerster professzor, aki protestáns, húsvét után konferencia-sorozatot tart, melyeken PROHÁSZKA (neve így, csupa nagybetűvel kiírva a gépelt iratban) székesfehérvári püspök fog elnökölni. Kifejti, hogy Foerster ugyan a többi protestánsnál méltányosabban gondolkodik a katolicizmusról, egyúttal azonban kritizálja is az egyházat, amely szerinte megérett a reformra. Németországban az interkonfesszionalisták és modernizálók között nagy népszerűsége tett szert. Számos helyre meghívták előadásokat tartani, kiváltképpen pedagógiai kérdésekben, mintha a katolikusoknak éppen egy olyan protestánstól kellene megtanulni az új generációk nevelésének el-

a tornyát, s hogy az égbetörő finomság, mely a követ feledtette s a formával játszott a levegős magasban, szinte kihúzta s magasba emelte a lelkét! Ez is matériáival játszik s formát ad neki; de hogy azt bírja, esengő léleknek kell lennie! Isten áldja az apát, mint ahogy a fiút megáldotta! Keresztény pedagógiai tanár a német világban, aki az ethikai kultúrából jött s örül, hogy az élet forrásait meglelte!” (Vö.: PROHÁSZKA 2011: 1912. február 6. [1]).

³⁹ ADRIÁNYI 2002: 89.

⁴⁰ Esser levele elkeveredett a Vatikánban, és nem a *Positiones* között, hanem az esztergomi *ad limina* látogatások iratai között található. ASV Congr. Concist., Relationes Dioecesium (Indice 1169), Strigonien. (fasc. 826), pall. 1928. Az irat Serédi Jusztinián Esztergomban, 1928. szeptember 20-án kelt levele után található, amelyben felmentést kér az *ad limina* alól arra hivatkozva, hogy még csak most lett ordinárius (can. 340 § 3). Esser levelének szövegét lásd *Dokumentumok*, 6. sz.

veit, akinek családi élete kívánnivalót hagy maga után. Felhívja De Lai figyelmét, hogy a modernizáló jelenség (következésképpen a „modernizzante” és nem a „modernista” szót használja) nem nyeri el az „őszinte” német katolikusok tetszését. Az pedig egyenesen botrányos lenne – folytatja – ha ezt az irányt egy püspök támogatná, közösséget vállalva Foersterrel. Szerinte a Konzisztoriális Kongregáció korábbi levele után – utal De Lai 1912. szeptember 22-i soraira, amelyben a pápa nevében meghagyta Prohászkanak, hogy kizárólag egyházmegyéje ügyeivel törődjön – nehezen érthető a püspök viselkedése. Ezért – tudatja – „ezen Szent Index Kongregáció gyűlése azon a nézetten van, hogy fel kell hívnia a Konzisztoriális Kongregáció figyelmét erre a tényre, hogy az megtegye azokat a lépéseket, melyeket az ügyhöz tartozónak vél”.

De Lai már két nap múlva pápai kihallgatásra vitte a kérdést. Ezúttal nem áll rendelkezésre külön audiencia-feljegyzés, a Prohászka-hoz intézett levél fogalmazványán találunk utalást arra, hogy X. Pius ismét tájékoztatva lett. A kifejezetten az egyházfő nevében megfogalmazott tiltás ezúttal csak az egyedi alkalomra vonatkozott:

„Jelentésre került Szentséges Urunk számára, hogy az elközelgő Húsvétot követően több gyűlést fognak tartani, amelyen az akatolikus Foerster professzor Zürich városából beszédeket tart a pedagógiáról és más tárgyokról. Miután pedig ez a férfiú, jóllehet nem túlzottan ellenséges a katolicizmussal szemben, mégsem gondolkodik megfelelően a vallásról, és mint hírlík, életmódja miatt sem mentes a kánoni kifogásoktól, a Szentszék fájdalommal látná, ha egy katolikus püspök e gyűléseken és beszédeken elnökölné, vagy csak részt venne, ami ráadásul a katolikusoknak sem tetszene, és kétségkívül nagyobb botrányt okozna. Ezért Őszentsége nevében nyomatékosan kérlek, hogy maradj távol ezekről az összejövetelekről. És ha már magadra vállaltad a részvételnek vagy az elnöklésnek a terhét, valamilyen bölcs kifogással feltétlenül mentesítsd magadat ettől a kötelezettségtől”.⁴¹

⁴¹ Uott., Esser levele mellett: „Ex audientia Sanctissimi 22 Martii 1912 etc. Mgr. Prohászka. Relatum est Sanctissimo D. N. quod post proximum Pasca in civitate Budapest habebitur aliquot conventus in quibus professor Foerster, acatholicus, e civitate Zurigo, conciones faciet de pedagogia et de aliis argumentis. Porro cum hic vir, quamvis non nimium infensus catholico nomini, tamen nullo modo bene sentiat de religione et ob suam vitam, prout fertur, non immunis est ab aliqua censura, sancta sedes non nisi cum dolore videret episcopum aliquem catholicum hisce conventibus et concionibus praesidere aut interesse: id insuper catholicis displiceret, et scandalum procul dubia phusius [?] afferret. Quapropter nomine sanctitatis suae te rogo et obtestor, ut abstineas ab his conventibus. Et si in te onus suscepisti eisdem interveniendi aut praesidendi, satagas omnino ab hac obligatione prudenter interposita aliqua excusatione te expedire.” A fogalmazványban több kihúzás, javítás, ezeket nem tüntetjük fel. – E lelőhelyről a *Positionessal* ellentétben sajnos nem állnak rendelkezésünkre *facsimilék*.

Nos, ez volt az újabb kongregációs levél, melyről Prohászka oly nagy felháborodással emlékezett meg Majláthoz írt soraiban. Alkalmi jellege ellenére az ügy súlyát mutatja, hogy – miként Esser leveléből kiderül – az Index Kongregáció plenáris ülése elé került. Sőt a Konzisztoriális Kongregáció bíborosai is megvitatták. A válaszlevél-fogalmazványon ott az ülés elé terjesztésre utaló jelzés, Esser levelén pedig megtalálható az ülésre utaló iktatószám.⁴² Az 1911. június 5-i indexre tételt követően a székesfehérvári püspök immár másodszor szerepelt az Index Kongregáció plenumának napirendjén. A Konzisztoriálisén úgyszintén, hiszen nem sokkal korábban az 1911. december 24-i *relatio de modernismo* is tárgyalásra került. Mi hangzott el a bíborosok tanácskozásán, nem tudhatjuk. A kongregációs ülések jegyzőkönyveinek (egyelőre) nincsen nyoma a vatikáni levéltárban.

ÚJABB KONZISZTORIÁLIS ELJÁRÁS PROHÁSZKA ELLEN. DE LAI ÉS CSERNOCH HERCEGPRÍMÁS LEVÉLVÁLTÁSA 1913 NYARÁN

Mindeddig úgy lehetett tudni, hogy a Prohászkaival szembeni római fellépések sorozata 1912-ben véget ért, leginkább Zichy János kultuszminiszter erélyes közbeavatkozásának köszönhetően. Prohászka is fokozott öncenzúrárt gyakorolt.⁴³ A Foerster-ügy után valóban hosszabb, kerek egy esztendő csönd következett. Mondhatni, vihar előtti csönd. Rómában mind Szabó Szádok, mind Esser árgus szemekkel figyeltek. És az első adandó alkalommal, amikor is szerintük Székesfehérvár püspöke megszegte a rárótt szilenciumot és kilépett egyházmegyéje határai közül, mozgásba lendültek. Az 1913-as események sajátossága, hogy bár ismételtén egy írásmű bírálata alapszik, az Index Kongregáció hivatalosan már nem vesz részt az ügyben, pontosabban ennek semmilyen nyoma nincsen. Közvetlenül a Konzisztoriális Kongregáció intézkedett. Magyarázatul az szolgálhat, hogy Prohászka az engedelmességet megtagadó, a rárótt tilalmat megszegő, kifogásolt tanait továbbra is hirdető egyháziként tekinthettek, aki ellen a megfelelő kánoni büntetéseket kívánták foganatosítani, 1911 után immár második alkalommal.

De Lai bíboros titkárnak 1913. július 19-én, az új hercegprímáshoz, Csernoch Jánoshoz intézett leveléből értesülünk arról, hogy a magyar főpap ismét a Konzisztoriális Kongregáció látkörébe került. Eszerint jelentették

⁴² „Gran–Budapest. Circa il prof. Forster, mgr. Prohaska, e le conferenze 619/12 e 1800/11.” „al. C.” A 2. iktatószám ugyanaz, mint amit a *relatio de modernismo*-ra vezettek.

⁴³ MÓZESSY 2012: 19–21.

kongregációjának, hogy Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök április 13-án beszédet mondott a Petőfi „Irodalmi” Társaság tagjává választásának alkalmából, mely beszéd egy napilapban napvilágot látott és „nem csupán egyedinek, hanem a tévedésektől sem mentesnek tűnik”. Kéri Csernochot, hogy tudassa vele, mit kell gondolni erről a beszédről, és hogy mi az ügyben a véleménye.

A levélnek a szokásos kongregációs tisztviselői kéztől származó fogalmazványa eredetileg jóval szigorúbban fogalmazott. A De Lai által kihúzott, átírt sorok szerint a budapesti Alkotmányban (április 15-én) megjelent beszéd „csodálkozást, sőt botrányt keltett”, és tele van „monizmussal, szubjektivizmussal, voluntarizmussal, relativizmussal és szkepticizmussal”.⁴⁴ Mindezt azonban a jelek szerint még De Lai is túlzásnak és prejudikálónak érezhette. A beszéd, vagyis egy újabb székfoglaló értekezés – helyenként kivonatos – latin fordításának példányán található saját kezű feljegyzése szerint a beszédet ugyanakkor ő is erősen rendhagyónak („in se certamente singolare”) tartotta. E feljegyzésből tudjuk meg, hogy a 11 gépelt oldalból álló irományt – micsoda meglepetés – Thomas Esser küldte meg július 16-án, és ugyanő javasolta, hogy kérjék az „esztergomi prímás” véleményét.⁴⁵ A Konzisztoriális Kongregáció vezetőjének elszántságát mutatja ugyanakkor, hogy a levél már három nap múlva kiküldésre került. A De Lai által érezhető szenvtelenséggel lerövidített szövegben eredetileg annak a 6 pontba foglalt bírálatnak („Animadversiones”) összegző megállapításai álltak, melyet a vizsgálat alá vont beszéd fordítása mellett találunk.⁴⁶

A helyenként kivonatos latin fordítás és a bírálat magyarországi előzményének – például az esztergomi *Vigilantia*-bizottság iratai között – nincsen nyoma. Sem a fordításon, sem a hozzá tartozó bírálaton nincsen feltüntetve szerző, de aligha tévedünk, ha személyét Szabó Szádokban azonosítjuk, aki miként két évvel korábban a *Modern katolicizmus* esetében tette, önszorgalomból járt el. A kifogásolt mű költői címet visel: *Mekkora mélység az üres márdárfészek?*. Szinte napra pontosan két évvel az *Intellektualizmus túlhajtásai* után olvasta fel Prohászka, ismét a Magyar Tudományos Akadémia palotájában.

⁴⁴ Fogalmazványa: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/3]. (*Dokumentumok*, 8. sz.).

⁴⁵ Az 1913-as ügy palliumában található kivonatos, gépelt műfordítás címlapjának felirata: „Sermo a Revmo et Amplmo Dno Ottocaro Prohászka eppo Albreg. habitus cum cooparetur in Societatem Litterarum a Petőfy dictam die 13 Aprilis 1913. Relatus est in Diario Budapestino 'Alkotmány' die 15 Aprilis 1913. „Qualis profunditas est nidus vacuus avium?”. A címlap tetjén De Lai s.k.: 16 luglio 1913. Presentata dal padre Esser, il quale consiglia di chiedere al primate di Grana [!] notizie di questo discorso, in se certamente singolare”. Gépirata: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/1]. Facsimiléjét lásd e tanulmány végén, a *Dokumentumok* után.

⁴⁶ A gépelt példány: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/2]. (*Dokumentumok*, 7. sz.).

Az Alkotmányt követően 1914-ben megjelent gyűjteményes kötetében, és ott találjuk a Schütz Antal-féle összkiadásban is.⁴⁷ Sík Sándor egyetemi előadásában e munka kapcsán írja: [Prohászka] „nem tagadja a realitást, csak a saját maga számára való realitást korlátozza az átélt világra. Talán legköltőibben nyer kifejezést abban a kedves értekezésében, amely a Petőfi-társaságbeli székfoglalója is volt: Mekkora mélység egy üres madárfészek?” Gyönyörű hasonlattal fejezi ki ezt a gondolatát: „Az eszmék vére az érzés.”⁴⁸

A Konzisztoriális Kongregációhoz került 1913-as római bírálat, az „Animadversiones” megfogalmazója nem így vélekedett. Szerinte Prohászka „élet” fogalmát a monisták módjára használja (1); az értekezés középpontjában álló „érzés”, a *sensus* voluntarista, pszichologizáló felfogásban jelenik meg nála (2); mindkettőt az „evolúció” irányítja, ami „általános törvényként” szerepel, és nem látszik, hogy ennek a monista fejlődéstannak mi a kapcsolata az emberi szabadsággal és az isteni Gondviseléssel (3); eltűnik a megismerés, az erkölcs, a művészet és kultúra objektivitása, mindent a „vak érzés”, az egyén és az evolúció irányít (4). Prohászka „nem látszik különbséget tenni az akarat, érzés, szenvedés, lélek és test között, természet és természetfeletti között, hanem mindent az érzéssel és az evolúcióval tesz eggyé és mos össze (5). A „hit fészke sem, melyben a szerző megnyugodni akar, mentheti meg őt a szubjektivizmustól, mivel e hitet a szerzőnél az érzés foglalja magában, és nem a természetfeletti megvilágosodás által megerősített intellektus...” (6).

Az észrevételek alapján az Animadversiones kertelés nélkül kimondja: „Röviden: az értekezés nyíltan felkarolja a szubjektivizmus és a pszichológiai voluntarizmus tetszetős tanait és relativizmusához, valamint szkepticizmusához vezet”.

⁴⁷ In: Világosság a sötétben. Budapest, 1914. 1-21., utóbb: ÖM 8, 146-158. – Felolvasására a Petőfi Társaság szokásos, minden hónap második vasárnapján a Magyar Tudományos Akadémia székházában tarott ülése keretében került sor. A püspök így ír az 1913. április 13-i alkalomról: „Tegnap Budapestén voltam, rettenetes, ítéletnap i idő volt. Hóvivatar vágatott végig a vidéken s elborított mindent a halál szemfedőjével. A gyorsvonaton mentem föl, de nagyon szomorú voltam az időtől s a kártól, melyet ez az áprilisi vihar fában s termésben tesz. Virágzó cseresnyefák a menyegzői szíromdész pompájában lógatták törni-kész ágait! No, azután megtartottam a Petőfi-társaságban beköszöntő felolvasásomat az Akadémia üléstermében: »Milyen mély az üres madárfészek?« címmel. Ezt 1911-ben éltem meg Tragösben; megragadott a madár-lélek kurta lélekzetű élete, az a kurta fonál, mely mint az őszi pókhálósál csak egy-két hétre köt össze madáranymát és fiókot, aztán elszakad; nincs szükség rá. Madarak megfigyelőtől hallottam, hogy a cinege, mihelyt repülni tudnak a fiókok, messzire elviszi, azután otthagyja őket; talán hogy incesztus ne legyen köztük; nem a morális, hanem a higiéné miatt. Az Akadémiában »Az intellektualizmus túlhajtásait« 1910. április 11-én olvastam föl nagy, lelkes közönség előtt!” – Vö.: PROHÁSZKA 2011: 1913. április 14. [1]. Lásd még a május 21. [1] bejegyzést is, ahol a püspök hosszasan és költőien ír értekezése inspirációjáról. Összevetése az Animadversionessal tanulságos.

⁴⁸ Sík Sándor: Prohászka Ottokár mint író, Egyetemi előadások. Szeged, 1931/32. II. félév. In: ww.ppek.hu/konyvek/Sik_Sandor_Prohaszka_mint_iro_1.doc – (Utolsó letöltés: 2017. január). 37. Idézetek lelőhelye: ÖM 8, 146. és 151.

Majd így folytatja: „Nem felesleges megjegyezni, hogy X. Pius az »érzésen alapuló vallásosságot« és az »evolúció tanát« kemény szavakkal elítélte. A szerző ezzel mit sem törődve, siet a nyilvánosság előtt hirdetni az evolucionizmus és relativizmus tanait.” Mind a „sensus religiosus”, mind a „principium evolutionis” említése kifejezetten a *Pascendi Dominici Gregis*-t idézi, vagyis Prohászka nyilvánosan szembehelyezkedik a modernizmust elítélő enciklikával – szól a végkövetkeztetés. A *Sacrorum Antistitum* is megidéződik. Más közelmúltbeli példa alapján (a Kat. Szemle 1912. november számából, 981-982.), a bírálat készítője arra a következtetésre jut, hogy Prohászka „nyíltan ellene mondani látszik a Szentszék modernisták ellen, esküdteti kötelezettséggel párosuló határozatainak”.

Idézzük végül szó szerint az *Animadversiones* nagyon rosszul csengő záró bekezdését: „És jóllehet hozzáfűzhetjük, hogy a szerző feddhetetlen életű és buzgó püspök, és senki nincsen Magyarországon, aki vele szemben nyíltan fel tudna vagy akarna lépni, mivel személyére úgymond programként tekintenek, elég világosan megállapítható, hogy itt hatásos orvoslásokkal [efficacibus remediis] kell élni, nehogy a szerző nyilvános beszédei és írásai által a Magyarországon eddig még létező igazi katolikus érzületet lassanként meghamisítsa [sensim adulteret]!”

Ez tehát a részletes tartalma annak az irománynak, melynek alapján De Lai megfogadva Esser tanácsát, két év elteltével ismét Magyarország primásának állásfoglalását kérte. Arra gondolhattak esetleg Rómában, netalán olyan információik voltak, hogy az új primás másképpen fog viszonyulni az ügyhöz, mint Vaszary, és elődjétől eltérően Prohászka ellen fordul? Vagy tisztában lévén azzal, hogy a hazai hierarchiát lehetetlen megkerülni, egyszerűen csak tettek egy próbát?

Jócskán csatlakozniuk kellett. Csernoch bő egy hónap múlva válaszolt, Esztergomból, 1913. augusztus 21-én. Hosszú, öt oldalas levélben veszi védelmébe Prohászkat. Újra elolvasta a szóban forgó értekezést, és most sem talál benne kifogásolni valót. Hosszasan védelmezi, teológiai, filozófiai érvekkel (nyilván kapott segítséget is), hangsúlyozza a kontextust: irodalmi körben elmondott, esztétikai dimenziókban mozgó beszédéről van szó. Leírja: nem tudatta a püspökkel ezt az újabb római lépést, nem kért tőle „*authenticam interpretationem*”. A Szentszék iránt ugyanis teljes hűséggel és odaadással viseltetik, és „*az efféle nyomozásban az iránta érzett bizalom hiányát látná*”, ami teljesen letörné őt. Hosszasan, baráttan, lelkesen méltatja, felemlíti több évtizedes személyes ismeretségüket, részletesen ecseteli papnevelő, apostoli, térítő tevékenységét és kiemeli népszerűségét a legkülönbözőbb társadalmi osztályokban.

Jelentőségénél fogva érdemes a hercegprímás De Laihoz intézett levelének több részével szó szerint is megismerkednünk:

„Megkapván Eminenciád július 19-én, 1291 sz. alatt kelt szíves levelét újra alaposan elolvastam Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök úr székfoglaló értekezését, melyet a hírneves magyar költő, Petőfi Sándor nevét viselő irodalmi társulatban tartott és melynek címe: »Mekkora mélység az üres madárfészek?«. Már megjelenésekor is olvastam ezt az értekezést, mely elegáns stílusával és költői fényével mindenkit elkápráztatott, aki jártas Magyarországon az irodalomban, de meg kell vallanom, akkor semmilyen gyanút sem tápláltam az iránt, és fel sem vetődött elmémben az a törekvés, hogy benne filozófiai vagy teológiai tévedéseket keressek. És teljességgel meg vagyok győződve arról, hogy Magyarországon senki nem is keresett benne ilyesféle tévedéseket, mivel nem egy tudományos társulatban, hanem egy művészetiben, pontosabban irodalmi-költői fórumon került felolvasásra és ezért helyesen mindössze esztétikai nézőpontból tekintettek rá. Eminenciád hozzám intézett kéréséről nem kívántam tájékoztatni a püspök urat, és ezért hiteles értelmezést sem követeltem tőle. Ugyanis szerfölött kellemetlenül érintené őt, ha sejtené, hogy egyik értekezéséről már megint vizsgálatot kezdeményeztek. Jóllehet a legmélyebb tisztelettel és igaz fiúi érzülettel viseltetik a Szentszék irányában, az efféle nyomozásban az iránta érzett bizalom hiányát látná, melyet a legmélyebben fájlalna, és tetterejét teljesen legyengítené. Az összes társadalmi osztályban számtalan, hogy úgy mondjam fanatikus követője van, akik nevét és személyét rendkívül sokra tartják, és akiket a modern katolicizmusról írt könyvének és az intellektualizmusról tartott előadásának indexre tétele fájdalommal töltött el. Én Prohászka püspököt évtizedek óta közeli, barátilag ismerem, és kijelenthetem, hogy tőle soha senki semmi rosszat nem tanult. Beszédeiben és írásaiban mindenesetre találhatóak homályos, bizonytalan kifejezések, sőt a teológiai beszédmód szerint rosszul hangzóak, melyeket ha szigorúan mérlegre tennénk, könnyen méltónak találtathatnának a cenzori vesszőre, ám a bizonytalan helyeket értelmezi és a hibákat javítja a szerző szeplőtelen és aszketikus élete, az egyház iránti lángoló szeretete, valóban szent törekvése az egyház dicsőségének keresésére és a lelek üdvének előmozdítására, mely célok elérésére semmilyen fáradságtól sem riad vissza. Prédikál, gyónásokat hallgat, lelki olvasmányokat terjeszt, és amit szóval mond, azt szent élete tetteivel erősíti meg. Ez a papság véleménye is róla, akit ő nevelt s továbbra is vezet, irányít. Ettől a papságtól távol áll akár még az árnyéka is a Szentatyától elítélt modernizmusnak. Igazán buzgó és Eucharisztikus-lelkületű papságról van szó, mely minden gyanú felett áll a hittel kapcsolatos tévedések terén, erkölcsiben ép. E papoktól az Egyház Magyarországon a lehető legjobbakat remélheti és várja.”

Ezt követően tér rá Csernoch a kifogásolt mű alapos elemzésére. Mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy nem teológiai traktátusról, hanem irodalmi közegben tartott előadásról, annak újságban közzétett szövegéről van szó, amely külön nem definiálja a fogalmakat. Például a középpontban álló „sensus”: „érzés” „érzék”, „érzékelés”, „tapasztalat” fogalmát sem (közülük alább az első magyar jelentést használjuk a többi helyett is). Így ír: *„Szívesen megvallom és megengedem, hogy a püspök úr az érzések erejéről túlságosan is merészen beszélt, amikor azoknak szuverén hatalmat tulajdonított, ám a szövegkörnyezetből kikövetkeztethető, hogy itt szónoki túlzásról [„auxesis rhetorica”] van szó, hiszen a szerző a legkevésbé sem állítja, hogy az értelem fényét vagy az akarat szabadságát az érzések teljesen elnyomnák, hanem csak hogy befolyásolják működésüket.”* Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a beszédet egyfajta udvariaskodó hízélgés is jellemzi a költészet iránt, és hogy a püspök „értekezése végén szépen és világosan – püspökhöz illően – mutatja be az Istentől kinyilatkoztatott eszmék (ideák) és igazságok mindenekfelett álló erejét. Csernoch elemzésének zárómondata szerint Prohászka *„nem mondja azt, hogy az emberi érzés a jövőendő élet egyetlen érve, hanem hogy ez is megerősíti azt, amit a hit tanít és bizonyít.”*

A Rómában bírálat alá vett mű elemzését követően a hercegprímás levele a következő állásfoglalással zárul:

„Kijelentem Eminenciádnak, hogy Prohászka püspök költészeti előadása a katolikus hitnek semmit nem ártott, senkit sem botránkoztatott meg, és semmiféle vitát nem keltett Magyarországon. A teológusok közül eddig senki sem lépett fel ellene nyilvánosan, és magánúton sem hallottam semmit sem ezen értekezés ellenében. Álláspontom tehát a következő: a püspököt eme költészeti fejtegetése miatt nem kell háborgatni, mivel nyilvánvaló tévedést nem követett el és a jámbor füleket nem sértette. Nézetem szerint az egész dolgot hallgatással mellőzni kell, és nem gondolom szükségesnek vagy hasznosnak, hogy ebben az ügyben bármiféle különleges rendelkezés szülessen. Ha mégis úgy tetszene Eminenciádnak, szívesen felhívom arra a püspök úr figyelmét, hogy a jövőben nagyobb gondossággal válogassa meg a szavakat, melyekkel kifejezi magát, és előzetesen kinyilvánítom, hogy ez a figyelem nem marad hatás nélkül. Már amikor egyéb írásainak olvasását a Szent Index Kongregáció tiltó-

listára tette, panaszkodott nekem, hogy előzőleg semmilyen figyelmeztetést nem kapott, amit pedig mind magához, mind püspöki méltóságához illőnek tart.”⁴⁹

Csernoch hercegprímás levele a Prohászkaival szembeni római eljárások végpontját jelentette. De Lai lakonikusan csupán annyit jegyzett fel a levél elejére, hogy világosnak tartja az érsek „konklúzióját”, és hogy ebben az értelemben válaszoljanak neki, valamint hogy a levelet közöljék Esserrel is. Sem a válaszlevélnek, sem pedig más hivatalos iratnak nincsen nyoma. Továbbá figyelemreméltó, hogy arra utaló adat sincsen, hogy ez az újabb és utolsó ügye bármikor is pápai audienciára került volna.

ZÁRSZÓ

Befejezésül nincs más teendőnk, minthogy összefoglaljuk: az újonnan feltárt vatikáni források mennyiben módosítják a kutatás eddigi megállapításait Prohászka „Index-ügyéről”.

Írásunk legfontosabb eredménye, hogy bizonyítani tudjuk: alapvetően valóban nem pusztán „Index-ügyről” van szó, legalábbis Rómában már semmiképpen sem. Az 1911-es kuriális eljárás valódi motivációja a példastatuálás, Prohászka kánoni megfosztása megyéspüspöki hivatalától. Az indexre tétel ehhez eszköz csupán és nem cél. Nem csak elhallgattatni kívánják, nem csupán „kiiktatni a katolikus közéletből” (ez inkább az esztergomi *Vigilantia*-bizottság tagjainak terve lehetett), a Kúriában magából az egyházkormányzatból is el kívánták távolítani. Ez magyarázza, hogy az indexre tétel előtt miért nem kérnek tőle magyarázatot kifogásolt írásai értelméről, noha XIV. Benedek előírása szerint tőle, mint püspöktől kifejezetten kérni kellett volna. Ehelyett az Index Kongregáció 1911. június 5-i, jól ismert dekrétumában egyenesen olvasásuk tiltása és az a határozat szerepel, hogy erről az Államtitkárságot, vagy a Konzisztoriális Kongregációt tájékoztatni kell. Utóbbi kitétel fontosságát, valós célját és értelmét mostantól látjuk világosan. 1913-ban újabb kifogásolt írását már nem is tárgyalja az Index Kongregáció, a székesfehérvári püspök, mint „visszaeső” kapcsán rögvest a Konzisztoriális Kongregáció intézkedik. A jövőben inkább tehát Prohászka „indexre tételéről és meghíúsult letételéről”, „Index- és Konzisztoriális-ügyéről” kell beszélünk.

⁴⁹ A gépelt, eredeti példány: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/4]. (*Dokumentumok*, 9. sz.).

Ugyancsak fontos eredmény, hogy sikerült kimutatnunk: valójában nem csak Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök és Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök tartottak ki Prohászka mellett. A további római lépéseknek két esztergomi érsek: 1911-ben Vaszary Kolos bíboros, 1913-ban pedig Csernoch János hercegprímás állta útját. Utóbbi hosszas, személyes hangvételű, méltató levélben.⁵⁰

Forrásaink alapján azt kell látnunk, hogy az egyházfő X. Szent Pius pápa nem egyszerűen csak „tájékoztatva volt” a fejleményekről, hanem tevőlegesebb döntéshozói szerepet vállalt. Ez történelmi tény. Szerepvállalása tulajdonképpen nincs ellenmondásban pontifikátusa jellegével és megítélésével, s ahhoz hasonlóan nem érinti személyes életszentségét. Fontos itt felidéznünk mindazt, amit Gaetano De Lai szerepéről, pápai „alter ego” jellegéről olvashattunk. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy az 1911. őszi szilencium alapjául ugyanakkor nem az ő fellépése, hanem a jóval enerváltabb Della Volpe szeptember 9-i pápai audienciája szolgált, aki kevésbé tartotta hatása alatt az egyházfőt. X. Pius szemlátomást valóban erősen befolyásolható volt közvetlen munkatársai által. Amikor Majláth püspök Rómában személyes titkára, Giovanni Bressan útján dedikált fényképet kért Prohászka számára, július 31-én apostoli áldása kíséretében megadta azt és jóindulatáról biztosította a püspököt.⁵¹

A Kúria ügyben szerepet játszó vezető tisztviselői, sorokban mindennekelőtt a főszereplő: Gaetano De Lai, a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára meglehetősen negatív színben tűnik elő a dokumentumokból és ennek megfelelően szerepel narratívánkban. Mindazonáltal nyilván nem *moral insanity* személyiség: papi pályája, kuriális karrierje kivételes. Nem látszik úgy, mintha mentális problémák terhelték volna. Egy téves egyházkép rabja ő, aki túl nagy és ellenőrizhetetlen hatalmat kapott integralista elveinek megvalósítására. Számára Prohászka nyilvánvalóan modernista, mégpedig a „rejtőzködő”, titokban szervezkedő modernisták mintaképe. A modernizmus elleni kuriális harc tetőpontján, 1910 szeptemberében kiadott *Sacrorum Antistitum* beszél ekként róluk, és pár hónap múlva igencsak

⁵⁰ Lutter Jánosnak a szakirodalomban fel-feltűnő visszaemlékezése ennek nyomán erős forráskritikára szorul. Lutter szerint az Index-ügy egyházpolitikai háttere Prohászka kalocsai, sőt esztergomi érseki kinevezésének megakadályozása lett volna, és a háttérből Csernoch János mozgatta a szálakat (például az esztergomi *Vigilantia*-bizottság két tagja, Pécsi Gusztáv és Andor György az ő utasítására járt volna el). Vö.: *Prohászka a szívekben – Magyar Fioretti. I–II.* Szerk. Horváth Kálmán. Jubileumi Sorozat, 2-3. Székesfehérvár, 2009. 41-43. (a PPEK-ben hozzáférhető elektronikus változat oldalszámai). – Vaszary és Csernoch érdemét a püspöki kar 1912-es, Prohászka 30 éves írói jubileuma alkalmából tanúsított kiállása sem kisebbíti.

⁵¹ Erre és a pápai gesztus viharos következményeire: ADRIÁNYI 2002: 73-78.

kapóra jött a dél-itáliai vizitációs körútjáról éppen visszatérő De Lainak, hogy leginkább az olasz klérus előtt példát statuáljon és világosan megmutassa, hol húzódik a valódi modernizmus határa, ki számít modernistának, és mire számíthat. Egyértelmű, hogy számára a modernség és a modernizmus szinonim fogalmak voltak, Szabó Ferenc lényeglátó és mind gyakrabban idézett megállapítását, miszerint „*Prohászka modern volt, de nem modernista*”, talán nem is értette volna. Mint ahogy szemmel láthatóan a felfogása szerint elfogadhatatlanul gondolkodó székesfehérvári püspök egyház- és pápahűségét sem értette. Őneki Székesfehérvár püspöke az – előjáróban említett – „*dottrine sovversive*” elkötelezett képviselőjének, John Henry Newman, Ignaz von Döllinger vagy az amerikanizmus atyjaként emlegetett Isaac Thomas Hecker magyar megfelelőjének tűnt az egyházban.⁵²

A Prohászkaival szembeni római fellépéssorozat abba a pápaságtörténeti ciklikusságba illeszthető be, amelyet a megelőző pontifikátusra gyakorolt, évszázadról-évszázadra visszatérő ellenhatás jellemez. Prohászka teológiájában, bibliaértelmezésében, szociális gondolkodásában mindenestől XIII. Leó pápaságának híve. X. Pius programadó névválasztása mutatja a gyökeres visszatérést IX. Pius ekkleziológiájához. Ebben az egyházképben XIII. Leó követőinek, kezdve Mariano Rampolla volt bíboros államtitkártól Prohászkaig bezárólag nincs helye. Különös, hogy ez a tradicionalista, integralista irány éppen az ősi katolikus, sőt kifejezetten tomista „*non solum, sed etiam...*” alapelvet hagyta figyelmen kívül. Az integralizmus római regnálásának az említett törvényszerűséget követve egy újabb pontifikátus, a közelgő 1914-es konklávé előtt elhunyt Rampolla – akit Prohászka meglátogatott 1913 őszén Rómában – közeli munkatársa, XV. Benedek pápasága vetett véget. De Lai megmaradhatott ugyan a Konzisztoriális Kongregáció élén, ám hatásköreinek jórészt elvonták, és amikor 1928-ban meghalt, már egy rég „elfelejtett ember” volt a Kúriában.⁵³

A történettudomány, az oknyomozó történetkutatás különleges privilégiuma, hogy a kortársak, sok esetben a bennfentesek, sőt a leginkább érintettek által nem tudott, nem sejtett tények, adatok, információk birtokába jut és juttatja az érdeklődő utókort. Szülessenek azok akár hétepcsétes pápai titok alatt. Nyilvánvaló: a korábbi kutatásoknak és a most újonnan feltárt konzisztoriális forrásoknak köszönhetően 2017-re a Prohászkaival szembeni kuriális lépésekről immár minden kortársnál, szereplőnél

⁵² Vö.: Schwaiger, Georg: *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert: von Leo XIII. zu Johannes Paul II.* Leiden, 1999. 79. és 98.

⁵³ Pietro Gasparrai bíboros államtitkár kifejezése. Idézi például CERRATO 1988.

és érintettnél többet tudunk. Akár még X. Piusnál, De Lainál, Thomas Essernél is többet, hiszen velük ellentétben ismerjük naplójából, levelezéséből magának Prohászkanak a gondolatait is, a császári-királyi római diplomácia jelentéseit,⁵⁴ stb. A legizgalmasabb kérdés, hogy mennyivel tudunk többet magánál Prohászkanál? Pontosabban fogalmazva, mit tudott ő arról, hogy mi készült ellene úgy 1911, mint 1913 nyarán a Konzisztoriális Kongregációban?

Úgy tűnik, 1911-ben információi nem, hanem inkább csak megérzései voltak, hogy esetleg felszólíthatják a lemondásra: „Nekem mindegy, hogy mit zúdítanak rám: én el is megyek innen, ha kell; leköszönök minden emóció nélkül; hanem azt, hogy látom, hogy az egyház így ezzel a lekötöttséggel, mikor már cikkeket tesznek indexre s mikor így orvul támadnak s megértésre nem is számítanak, nem boldogulhat.” – írta az érdekében Rómába siető Majláthnak 1911. június 29-én,⁵⁵ ugyanazon a napon, amikor alávetette magát az Index Kongregáció dekrétumának.⁵⁶ Csernoch hercegprímás azonban utólag és bizalmasan talán mégis tájékoztathatta az újabb kísérletről, valamiképpen figyelmeztethette ennek kapcsán 1913 augusztusában. Aligha véletlen ugyanis, hogy Prohászka éppen a következő hónapban látta jónak, hogy Rómába utazzon, és kihallgatást kérjen X. Piustól. „Rómában tiszteltem a pápát, hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet és szeretetemet” – írta hazaérve naplójába.⁵⁷

⁵⁴ PROHÁSZKA 2011.; Vendég Ildikó: Prohászka Ottokár és Majláth Gusztáv püspök kapcsolata. In: *Prohászka ébresztése. II. Szerk. Szabó Ferenc*. Budapest, 1998. 69-109.; Hölvényi György: *Adatok Prohászka három művének Indexre tételéhez*. In: *Vigília*, 43. évf. (1978) 1. sz. 50-54.

⁵⁵ Idézi ADRIÁNYI 2002: 66. – Talán a római császári-királyi követség kánonjogi tanácsosa, Csiszárík János pápai prelátus tudhatott meg kúriai informátoraitól valami közelebbit: „De egyben felhasználta az alkalmat [ti. Csiszárík], hogy P. Esser előtt rámutasson arra a nagy megmozdulásra, melyet dr. Prohászka sértő megrendszabályozása Magyarországon kiváltott és nyomatékosan tanácsolta, hogy az ügyet kilátásban levő újabb rendszabályokkal ne élezzék tovább. Annak megállapításával, hogy P. Esser a tanácsot megfogadta-e, még várni kell.” Gróf Pálffy Móric ügyvivő levele Alios von Aehrenthal közös külügyminiszterhez. (HÖLVÉNYI 1978: 52.)

⁵⁶ Elgondolkodtató ugyanakkor nyárvégi, minden előzmény nélkül álló naplóbejegyzése: „No majd pensio-ba megyek, S. Ruprecht am Kulm-ba vonulok; főséges hegyei mutatják, s az a csodálatos harmonikus visszhang az Izabell és nem tudom, hogy hívják azt a csúcsot, az én misztikus indulóm.” (PROHÁSZKA 2011: 1911. augusztus 26. [1].) – Vaszary környezetéből valaki, vagy talán Csiszárík tájékoztathatta mi készült ellene a Konzisztoriális Kongregációban, és emiatt szól nyugdíjba vonulásáról? Sorai érzelmi felütése hasonlít a másik két ekkortájt keletkezett és a római fejleményekkel kapcsolatos feljegyzésére: „No, hát fiat voluntas Dei!” (PROHÁSZKA 2011: 1911. július [2.]); „No, azóta sok víz folyt le itt is a tragösi völgyön, s nem álmodtam volna róla, hogy ha hét év múlva itt leszek majd, annyi minden történt legyen velem; püspök is lettem s az indexre is kerültem. Püspök, kit a pápa szentelt – igaz, hogy nem köszönhetem ezt a kitüntetést, csak annak, hogy Zichy Gyulával együtt neveztek ki; és a pápa bélyegzett meg. Ez semmit sem von le mély hódolatomból s alázatos tiszteletemből a szentszék iránt.” (PROHÁSZKA 2011: 1911. július 25. [1.])

⁵⁷ Idézi ADRIÁNYI 2002: 91. Megjegyzendő, hogy a püspök már májusban készült Rómába: „Készülünk a római zárándokútra; Viszota teljes munkában; elég bajos dolog is ezt mind úgy rendezni,

Az Index- és Konzisztoriális-ügy(ek) egyetlen hosszabb távú következménye – azon túl, hogy érdekfeszítő kihívást jelentett és jelent a történeti kutatás számára – Prohászka kalocsai érseki kinevezésének elmaradása lett. Jó egy évtized múltán Rómában ugyanis épp a Konzisztoriális Kongregáció volt az, amely vélhetően leginkább a korábbi pellengérre állítás miatt megvétózta a Bethlen-kormány: kiváltképpen Klebelsberg Kuno elképzelését.⁵⁸

ELHANGZOTT: 2016. ÁPRILIS 2-ÁN BUDAPESTEN, A KÖZPONTI SZEMINÁRIUMBAN RENDEZETT PROHÁSZKA-KONFERENCIÁN.

hogy »klappoljon«. No, de mi ez egy zarándoklat vezetéséhez képest, milyen volt az 1908-! Mikor Pázmány-egylettel indultunk ad limina. Most magam indulok. Megvettem San Gimignano: Siena monográfiáját, s éjjel, álmatlanul ülve »auf meinem Bette« olvasom. Hej, ez az álmatlanság!» (PROHÁSZKA 2011: 1913. május 14. [1].) – A pápai audiencia napjáról részletesen beszámol visszaemlékezésében a főpásztorát a Sacro Palazzo-ba germanikusként elkísérő Büttner Ferenc. Vö.: HORVÁTH 2009: 54-55. (a PPEK oldalszámai).

⁵⁸ Lásd Tóth Krisztinának a Lendület-program keretében, kifejezett felkérésre írt tanulmányát e kötetben. – Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy jóllehet az Index Kongregáció 1917-ben megszüntetésre került, maga az *index librorum prohibitorum* nem szűnt meg, hanem a *Sanctum Officium*-hoz került (vissza), és az elkövetkező évtizedekben több szerző is rákerült. Vö.: DEL RE 1970: 328-329. Végül VI. Pál törölte el *Integrae servandae* kezdetű, 1965. december 7-én kiadott *motu proprio*-jában. A Hittani Kongregáció 1966. június 14-i értelmezése szerint azonban az index, ha jogi érvényét el is veszítette, erkölcsi erejét továbbra is megtartotta: „Haec S. Congregatio pro Doctrina Fidei, facto verbo cum Beatissimo Patre, nuntiat Indicem suum vigorem morem servare, quatenus Christifidelium conscientiam docet, ut ab illis scriptis, ipso iure naturali exigente, caveant, quae fidem ac bonos mores in discrimen adducere possint; eundem tamen non amplius vim legis ecclesiasticae habere cum adiectis censuris.” Vö.: AAS 58. An. et. Vol. (1966) No. 6. 445. Nincs tudomásunk arról, hogy Prohászka Ottokár szóban forgó műveit bármikor is hivatalosan törölték volna a jegyzékről. Nem csak az 1920-as években, hanem egészen 1965-ig tiltott olvasmánynak számítottak, sőt a Hittani Kongregáció megnyilatkozása értelmében a Szentszék által még ma sem ajánlott olvasásuk! – Az indexről történő törlés kísérletéről lásd: Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka Ottokár életének titka. Jubileumi sorozat 1. Székesfehérvár*, 2009. 68., 86-91. (Köszönet Mózes Gergelynek az adatért.) – A jegyzék legutóbbi publikálása: De Bujanda, J. Martinez: *Index Librorum Prohibitorum, 1600–1966*. Geneva, 2002.

DOKUMENTUMOK

1.

Róma, 1911. július 7.

Gaetano de Lai bíboros Vaszary Kolos hercegprímáshoz
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/9] – fogalmazvány)

Eminentissimo Vaszary archiepiscopo Strigoniensi
Sub secreto Sancti Officii
7 Iulii 1911

Novit quidem vestra eminenza reverendissima ab apostolica sede nuper damnata et in librorum prohibitorum indicem relata fuisse quaedam opera a reverendissimo Ottocaró Prohászka, episcopo Albae Regalensis, conscripta.

Nunc autem de mandato sanctissimi domini nostri a sacra congregationis indicis exemplar horum actorum remissa sunt ad hanc sacram congregationem, ut de iis, quae eiusdem competentiam attingeret, iudicaret, et, quatenus opus sit, provideret. Sed antequam quaestio ipsa examini eminentissimorum huius sacrae congregationis patrum proponam, de hac re consulendam duco eminentiam vestram, quippe quae peculiaria rerum adiuncta optime perspecta habet. Idcirco eminentiam vestram rogo, ut mihi significare velit, an et qua ratione, non obstante nuperrime emissa a memorato antistite suae doctrinae retroactione, tuo iudicio oporteat magis magisque prospicere regimini ac bono dioecesis Albae Regalensis.

Quum itaque agatur de re, quae maxime urget, faveat, quaeso, vestra eminentia, quam primum fieri poterit, responsionem suam mihi dare. Suo tempore expecto etiam votum tuum circa opportunitatem vel minus concedendi titulum episcopalem abbatibus Nullius S. Martini de S. Monte Pannoniae, de quo in meis litteris diei 12 lapsi mensis. Interea [etc.]

2.

Balatonfüred, 1911. július 19.

*Vaszary Kolos hercegprímás Gaetano de Lai bíborshoz
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/10] – eredeti)⁵⁹*

Eminentissime ac reverendissime domine, domine mihi observandissime
Dignabatur eminentia vestra litteris die 7 Iulii anni currentis sub
827/11 datis opinionem meam expetere: an et qua ratione oporteat magis
magisque prospicere regimini ac bono dioeceseos Albae Regalensis, non
obstante, quod antistes dictae dioeceseos Ottocarus Prohaszka doctrinam
in indicem librorum prohibitorum relatam nuperrime retractaverit.

Perpensis omnibus circumstantiis, quae in re tam gravis momenti
consideranda veniunt: eminentiae vestrae reverenter significandum duco,
inter praesentia rerum adiuncta non esse opportunum, ut regmini dictae
dioeceseos Albae Regalensis aliter provideatur.⁶⁰

Etenim relatio scriptorum praefati antistitis in indicem librorum
prohibitorum animos etiam multorum catholicorum aliquantulum
conturbavit, ecclesiae autem hostibus ansam dedit, ut supremum
apostolicae sedis iudicium hac in re latum impio dissensionis spiritu ducti
minus reverenter pertractarent.

Altera ex parte per retractationem doctrinae suae in scriptis prohibitis
sparsae et eo quod semet iudicio sanctae sedis apostolicae subiecerit,
indicavit saltem se alienum velle esse a conatibus, quos modernistae
et alii ecclesiae dissensionum suscitandarum inter catholicos cupidi
prosequuntur.

Res itaque in praesenti complanata est, animi pacati sunt.

Attamen consulendum ei esset, ut qua doctor suorum fidelium ex officio
– datis litteris pastoralibus fideles suos debite instruat de nocivo influxu
modernismi, et de vera ecclesiae doctrina.

Interea manus eminentiae vestrae humillime deosculor meque profiteor
eminentiae vestrae

humillimum et devotissimum famulum

Claudius cardinalis Vaszary
princeps primas Hungariae
archiepiscopus Strigoniensis

Balatonfüred die 19 Iulii 1911

⁵⁹ Az iraton a következő, esztergomi iktatószám található: „Nro.715/Bf”. Csak a névalírás s.k.

⁶⁰ A „provideatur” az egyházmegye kánoni betöltésének („provisio”) szakszava.

3.

Róma, 1911. szeptember 13.

Francesco della Volpe bíboros Gaetano de Lai bíboroshoz
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/1] – eredeti gépirat)

[fejléc a Szentszék címerével]

Sacra Indicis Congregatio

[A lap alján:] A sua eminenza reverendissima, il signor cardinale Gaetano de Lai segretario della sacra congregazione concistoriale

13 Settembre 1911

Eminentissimo e reverendissimo signor mio osservandissimo

Da informazioni pervenute a questa sacra congregazione risulta che al principio del prossimo Novembre si terrà in Budapest un'adunanza nazionale, e che monsignor Prohászka dietro l'invito del comitato, ha accettato di farvi un discorso. Persone bene addentro nelle cose di Ungheria temono che in quell'occasione non si sia per fare una imponente ovazione al detto oratore, il quale, naturalmente, avrebbe i suoi accenni del tutto contro Roma.

Inoltre ai 18 del mese passato, nei giornali cattolici ungheresi è comparsa una dichiarazione dello stesso monsignor Prohászka, nella quale egli fa sapere che il decreto nell'indice non lo ha in alcun modo scosso nella sua attività, e che continuerà a lavorare nel medesimo spirito⁶¹ di prima.

Di quanto precede ho dato relazione, come di l dovere, al santo padre, e la santità sua si è degnata ordinarmi che della cosa fosse data notizia a codesta sacra congregazione concistoriale, al fine che la stessa faccia sapere a monsignor Prohászka, essere volontà della santa sede, che egli si astenga, almeno per qualche tempo, dal fare discorsi di qualsiasi genere.

E baciandole umilissimamente le mani, con sensi della più profonda venerazione passo a raffermarmi,

di vostra eminenza

[s.k.]

umilissimo e devotissimo servitore
Francesco cardinale della Volpe
prefetto della sacra congregazione dell'indice

[De Lai s.k.:] 827/11 Alba Reale. Del vescovo

⁶¹ Az aláhúzás a forrás szövegében.

4.

Róma, 1911. október 14.

Gaetano de Lai bíboros Prohászka Ottokárhoz

és Della Volpe bíboroshoz

(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [II/3] – fogalmazványok)

Reverendissimo patri domino Ottocaró Prohászka
episcopo Albae Regalis
Székes-Fehérvár (Ungheria)
Romae, die 14 Octobris 1911

Illustrissime ac reverendissime domine

De iis, quae mihi exposuisti per tuam epistolam diei 30 anni currentis
elapsi Septembris, quaeque ego sanctissimo domino fideliter retuli, debitas
hodie ago gratias.

Quoniam vero in eadem epistola pandis desiderium tuum, ut et ego
sermone a te iam habitos cognoscam, faveas illos ad me remittere, quos
ego libentissime perlegam.

Interea felicia omnia tibi a Domino adprecor, meque impenso animi
obsequio profiteor
amplitudinis tuae⁶²

[ugyanazon kézzel:]

All'eminatissimo signor cardinale Francesco Salesio della Volpe (27/11)

Roma, 14 Ottobre 1911

Eminenza reverendissima

Ho l'onore di rimettere all'eminenza vostra reverendissima copia
della corrispondenza da me avuta con monsignor vescovo di Alba
Reale, in seguito alla venerata lettera della stessa eminenza vostra del
13 di Settembre. E baciando umilissimamente le mani mi professo con
sentimento di profondo ossequio di vostra eminenza reverendissima⁶³

⁶² Alatta a hivatali ügykezelés jelölése, vélhetően az ügy elintézésére, az irat aláírásra terjeszthetőségére, vagy annak megtörténte utal.

⁶³ Alatta a hivatali ügykezelés jelölése, vélhetően az ügy elintézésére, az irat aláírásra terjeszthetőségére, vagy annak megtörténte utal.

5.

Székesfehérvár, 1911. december 24.

Prohászka Ottokár jelentése X. Piusnak

(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [I/a] – s.k. eredeti)

Beatissime pater

Cum per litteras „Sacrorum Antistitum” episcopo impositum est, ut anno hoc exacto referat ad sedem apostolicam de his, quae in illis litteris decreta sunt: ideo officii mei esse duxi sedem apostolicam de dioecesis huius Albaregalensis statu informare.

Ad studia, quod attinet, seminarii clericalis nostri, certe ibi pro fundamento sacrorum studiorum philosophia scholastica habetur et philosophia Aquinatis a professore quodam probato traditur. – Omnes disciplinae sacrae probatorum auctorum tramite traduntur. Textus praelectionum sunt selecti libri, qui in universa Hungaria plus minus iidem vigent. Cordi mihi quoque est explorare, quinam sit professorum spiritus et magisterii ratio, necnon videre, ne a sacra doctrina aliquis deflectat. Ideo examinibus omnibus in persona adsum et ita non tantum theses absolutas, sed et rationem magisterii perspicio.

Relate ad moderatores et magistros seminarii omnem curam confero, ut illi seligantur, qui et pii et docti sint. Certissime mihi constat, doctrinis, quae ab ecclesia damnantur, nullum infectum esse, – nullumque laudare tendentias illas, quae nos a veritate abducere possent.

Relate ad opera, typis excudenda, facilis mihi vigilantia existit. Nullum enim scriptum a sacerdote editum est hoc anno. Quod autem ad alibi edita spectat, certe incumbo, ut mali libri non legantur. Hoc officium mihi difficile non evadit. Dioecesis enim haec, ut ita dicam, ruralis est, unicam enim urbem, quae etiam magis oeconomorum et agricolarum est, secus autem pagos universos, ubi populus non multum legit et ideo labe modernistarum non imbuitur. – Idem etiam dicendum est de clero, qui aliquas bonas ephemerides quidem sibi comparat, ast libros vix emit, ingentioribusque studiis operam non dat. – Nihilominus adest institutum censorum. Sunt in hac curia censores ex officio constituti, qui hoc anno aliquas tantum precandi fornulas⁶⁴ edendas examini subiecerunt.

⁶⁴ A szó olvasata biztos. Önálló lapot, egy lapos kiadványt jelölhet.

Praeterito anno duo sacerdotes susceperunt moderanda folia diaria; nunc autem procuravi, ut redactor responsabilis horum quoque diariorum aliquis bonus laicus constitueretur, ast sacerdotes illi duo censores sunt diarii, qui folia singula integre attenteque perlegunt, quae ego quoque perlustro et siquid minus aptum invenio, illos moneo.

Congressus publicos clerus non habuit; nec tales hic unquam erant.

Obtemperavi illi quoque sanctae sedis praecepto, ut consilium, quod a vigilantia nominari placuit, insitueretur. Cum autem modernismi indicia in hac rurali Hungaria non inveniantur, argumentum et tractationem consilio huic doctrinae serpentes et tendentiae veneficae praestare non poterant, et ideo libentius se ad socialia instituta recognoscenda et fovenda applicavi, et populi moribus et piis exercitiis, missionibus, processionibus invigilavit.

Omnia studia confero in id, ut in seminario dignus educetur clerus iunior, qui tamen de anno in annum minoris est intellectualis valoris, etsi secus bene morigeratus. Superbum et contumacem animum, quem Deus odit, certe non prae se fert. Optimum autem habet moderatorem spiritualem, qui acute introspicit, quinam sit singulorum animus, habeantne singuli animum ad parendum docilem et non alte sentientem.

Denique notificum, iuramentum a sancta sede praescriptum omnes sacerdotes dioecesis praestitisse. Singuli in antecessum acceperunt fornulas tum professionis fidei, tum edendi iuramenti, ut eas accurate perlegere, atque praenoscere possent. Praestito autem iuramento omnes nomen subscripserunt fornulis, quae in curia asservantur episcopali.

In devotissimo sanctissimorum pedum osculo sum
humillimus et obedientissimus servus

Ottocarus Prohászka
episcopus Albaregalensis

[a hátoldalon, más kézzel:]

Albea Reale (Ungheria). Relazione sul modernismo 1800/11 *[ismét más kézzel:]* die 30 Decembris 1911 – Detur attestatio relationis de modernismo *[ismét más kézzel:]* al.[la] C.[ongregazione]

[mellékelve a válaszlevél fogalmazványa:]

Reverendissimo patri domino Ottocaró Prohászka
episcopo Albaregalen.

Székes-Fehérvár (Ungheria) 1800/11

Romae, die 3 Ianuarii 1912

Illustrissime ac reverendissime domine

Huic adnexam ad te remitto consuetam attestationem de exhibita relatione iuxta praescriptum consitutionis „Pascendi”.

Quae in eadem relatione asseris, attente perlegi, eaque omnia non sine animi mei satisfactione revera didici.

Dum itaque felicia omnia tibi a Domino libentissime adprecor, impenso animi obsequio me profiteor amplitudinis tuae

6.

Róma, 1912. március 20.

Thomas Esser O.P. Gaetano de Lai bíborshoz

(ASV Congr. Concist., Relationes Dioecesium, Strigonien. (fasc. 826), pall.
1928 – eredeti gépirat)

[fejléc a Szentszék címerével]

Sacra Indicis Congregatio

[A lap alján:] A sua eminenza illustrissima e reverendissima, il signor cardinale Gaetano de Lai

Eminenza illustrissima et reverendissima

Per ordine del mio eminentissimo cardinal prefetto, ho l'onore di portare alla conoscenza dell'eminenza vostra reverendissima il fatto riferito nei giornali, che dopo Pasqua, il professor Foerster di Zurigo, protestante, terrà a Budapest un ciclo di conferenze, alle quali monsignor PROHÁSZKA, vescovo di Alba Reale, presiederà, prendendovi parte anch'esso. Avendo questo professore da una parte giudizi più equi, che la maggioranza dei protestanti sul cattolicesimo, mentre dall'altra vi trova abbastanza da criticare, considerandolo come degno di riforma, la scuola degli interconfessionalisti e modernizzanti in Germania si è subito impadronita di lui invitandolo in diversi luoghi a fare delle conferenze, specialmente su questioni pedagogiche, quasi i cattolici avessero bisogno di imparare i sani principii della Pedagogia [!] per la generazione moderna da un Portestante, la cui vita di famiglia non può nemmeno servire di modello alle famiglie cristiane. Com'è naturale, questi tentativi di alcuni modernizzanti sono dispiaciuti assai ai sinceri cattolici tedeschi. Sarebbe però addirittura uno scandalo se un vescovo favorisse queste tendenze, facendo nel modo indicato parte commune col Foerster. Dopo la lettera

che codesta sacra congregazione non ha guari, scrisse a mons. Prohászka, difficilmente si capisce tale suo contegno. Il congresso di questa sacra congregazione dell'indice fun [!] perciò di parere di richiamare l'attenzione di codesta sacra congregazione sopra questo fatto per quei provvedimenti che credesse del caso.

Chinato al bacio della sacra porpora ho l'onore di confermarmi con l'espressione della più grande venerazione dell'eminenza vostra reverendissima

Roma, 20 Marzo 1912.

[s.k.:]

devotissimo et umilissimo servo

Tommaso Esser, dei predicatori, segretario

[külzetén:] Segretario della sacra congregazione concistoriale [kézírással:] Gran-Budapest. Circa il prof. Forster, mgr. Prohaska, e le conferenze 619/12 e 1800/11

7.

Róma, 1913. július 19. előtt

[Szabó Szádok] észrevételei Prohászka Ottokár

„Mekkora mélység az üres madárfészek?” c. értekezéséről

(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/2] – gépirat)

Animadversiones

Asserta auctoris, si vim volumus facere verbis,⁶⁵ etiam in bono aliquo sensu sumi possent. Tamen non dubito affirmare, hic multa contineri, quae, ut iacent, verae philosophiae et theologiae adversantur. Pauca hic breviter afferro.

1) Illa primordialis vita, semper inquieta, semper se evolvens, cum suis profunditatibus etc. mysterium summum continet et apertam repugnantiam, neque in alio, quam in sensu monistico intelligi potest. Sana philosophia agnoscit Deum causam efficientem, exemplarem, finalem omnis vitae in creaturis. Auctoris tamen „vita”, – quam venerari et in quam sperare vult – est vita monistarum.

2) Sensus ille auctoris, manifestatio originalis huius vitae, est quid

⁶⁵ Az aláhúzások a forrás szövegében.

indefinitum, potest sumi in quocumque sensu, – pro vita sensitiva, pro actione appetitus sensitivi vel voluntatis etc. etc. Auctor videtur sumere in sensu voluntarismi psychologici modernorum, in quo systemate voluntas seu sensus vitalis principium essenziale internum omnium rerum seu apparitionum consideratur.

3) Evolutio, qua hic sensus et vita auctoris dirigitur, est lex quaedam universalis, necessitans, aequaliter omnibus dominans. Quomodo evolutio haec monistica cum humana libertate, providentia Dei et eius | libertate cohaereat, ego non video, sed neque auctor loquitur vel cogitat de hac quaestione, – ita est amore evolutioni captus.

4) Non video, quomodo auctor obiectivitatem cognitionis salvare potest, quum sensus dat materiam cognitioni etc. Neque capere possum, quomodo obiectiva moralitas, obiectiva ars et cultura etc. apud auctorem hunc locum habere possunt. Omnia enim haec sensu coeco, subiectivo et evolutione diriguntur, neque ulla regula obiectiva agnoscitur.

5) Imo non videtur auctor distinguere inter voluntatem, sensum, passiones, animam et corpus, inter ordinem supernaturalem et naturalem, sed omnia sensu et evolutione coadunat et confundit.

6) Neque nidus fidei, in quo quiescere vult auctor, eum a subiectivismo salvare potest, quum fides haec apud auctorem in sensu reponitur et non in intellectu lumine supernaturali firmato et motivis obiectivis credibilitatis fundato.

Breviter: dissertatio haec aperte placita subiectivismi, voluntarismi psychologici tuetur et ad relativismi et scepticismi consequentias perducit.

Neque superfluum est notare Pium X. sensum religiosum et principium evolutionis verbis acribus perstrinxisse. Auctor de his quasi nihil curans, pergit principia evolutionismi et relativismi super tecta praedicare. Sic videndi gratia in folio „Katholikus Szemle”, mense Novembris 1912, pag. 981–82 expresse docet sensum religiosum (modernorum) esse admittendum et originem, fundamentum religionis esse in subconscientia reponendum, quod certe contradicere videtur decisionibus sanctae sedis in iuramentum contra modernistas publicatis etc.

Et si additur auctorem esse episcopum forma integrae vitae et zeli praeditum et neminem esse in Hungaria, qui posset vel vellet ei aperte contradicere, quia eius persona ut „programma” quoddam consideratur, sat clare patet, remediis efficacibus hic esse utendum, ne auctor per suos publicos sermones et per sua scripta sensum verum catholicum adhuc in Hungaria existentem sensim adulteret.

8.

Róma, 1913. július 19.

Gaetano de Lai bíboros Csernoch János hercegprímáshoz
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/3] – fogalmazvány)

Reverendissimo padre domino Ioanni Csernoch archiepiscopo
Strigoniensi 1291/13

Romae die 19 Iulii 1913

Relatum est huic sacrae congregationi reverendissimum dominum Ottocarum Prohaszka episcopum Albaregalensem die 13 Aprilis huius anni occasione suae cooptationis in societatem litterariam a „Petofy” appellatam sermonem quendam publice habuisse, qui saltem ut refertur, ab aliquo publico diario nedum singularis sed non immunis ab erroribus apparet.⁶⁶ Quare amplitudinem tuam reverendissimam rogo, ut mihi referre velit, quid de hoc sermone sentiendum sit, et quaenam sit mens tua hac de re.⁶⁷ Interea

9.

Esztergom, 1913. augusztus 21.

Csernoch János hercegprímás Gaetano de Lai bíboroshoz
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/4] – eredeti gépirat)

[az első lap tetején, De Lai s.k.]

Mi pare lucana la conclusione dell’arcivescovo. E gli si scriva in questo senso. Al padre Esser si può far comunicare questa lettera. † G. C. D.⁶⁸

[a első lap alján:]

Eminentissimo ac reverendissimo Caietano cardinali de Lai. Roma

⁶⁶ A „saltem”-től De Lai s.k. marginális beszúrás. Kihúзва a szövegből: „erroribus monistarum, subiectivismi, voluntarismi psicologici, relativismi et scepticismi nimis indulgere videtur. Quum idem sermo etiam in diario Budapestino „Alkotmany” relatus sit, admirationem, ne dicam scandalum id excitasse censeo”.

⁶⁷ A „mihi”-től De Lai s.k. marginális beszúrása. A szövegből kihúзва: „diffusiores notitias de illo sermonem mittere, aestimationemque suam de hoc episcopi Albaregalensis agendo modo patefacere huic sacrae congregationi dignetur”.

⁶⁸ De Lai bíboros monogrammszerű aláírása.

Eminentissime ac reverendissime domine

Receptis eminentiae vestrae 19 Iulii sub nr. 1291 datis litteris mihi gratissimis iterum penitus perlegi dissertationem inauguralem domini Ottocari Prohászka episcopi Albaregalensis habitam in societate litteraria de Petőfy celeberrimo Hungarorum poeta dicta intitulatam:

„Quanta altitudo est nidus vacuus?”

Isto iam tempore, illico ac in publicum prodivit, legi dissertationem, quae stilo elegantissimo et nitore poetico omnes per totum regnum litterarum peritos fascinavit, sed profiteri debeo, tunc me nullam fovisse suspicionem et procul a mente fuisse studium, ut in ea errores philosophicos vel theologicos quaererem. Et omnino persuasus sum in Hungaria neminem quaesiisse in ea huiusmodi errores, cum in societate non scientifica, sed artium liberalium, id est literaria – poetica fuerit praelecta et recte ideo conspectu dumtaxat aesthetico fuerit diudicata.

De quaestione eminentiae vestrae mihi proposita dominum episcopum certiore reddere nolui et ideo authenticam interpretationem ab eo non postulavi. Illum nempe valde inamoene afficeret, si suspicaretur de aliqua eius dissertatione iam iterum tractationem esse institutum. Quamvis enim profundissima veneratione et vere filiali pietate in illam sanctam sedem feratur, in tali investigatione defectum fiduciae erga se conspiceret, quod is vehementissime doleret et energiam eius plane debilitaret. In Hungaria omnes, qui episcopum Prohászka norunt, cognitum habent eius spiritum omnino ecclesiasticum et vitam omni exceptione maiorem [!]. Ipse est apud nos magnum certe decus ecclesiae catholicae, qui eloquentia sua in animos penetranti et poesi permulcenti plurimis fidem restituit, et permultos ad vitam fidei conformem revocavit. Quam plurimos habet in omni hominum classe fautores sibi adhaerentes – ut ita dicam fanaticos, – qui nomen eius et personam plurimi aestimant, quosque censura libri eius de catholicismo moderno et praelectionis de intellectualismo dolenter perculerat. Ego episcopum Prohászka a decenniis familiariter [!] novi et declarare possum neminem ab eo aliquid mali didicisse. In orationibus eius et scripti inveniuntur utique phrases obscurae, ambiguae, imo secundum usum loquendi theologicum male sonantes, quae si serio ad trutinam revocentur, facile etiam virga censorea dignae, sed locos ambiguos interpretatur et defectus corrigit illibata auctoris et ascetica vita,

ardens ecclesiae amor, aemulatio vere sancta gloriam ecclesiae quaerendi et animarum salutem promovendi, quem in finem nullis parcit laboribus. Concionatur, confessiones exaudit, vulgat scripta ascetica,⁶⁹ et quae dicit verbo confirmat vitae sanctae opere.

Hic est sensus cleri quoque, quem ipse educaverat et nunc porro ducit et dirigit. A clero isto procul stat vel umbra quidem modernismi a sanctissimo patre damnati. Est clerus vere zelosus et eucharisticus, in rebus fidei extra omnem cuiuscunque erroris suspicionem positus, moribus intergerrimus, a quo ecclesia in Hungaria optima quaeque sibi pollicetur et exspectat.

Quibus praemissis iam sententiam meam de dissertatione, de qua ille sermo est, proferam. Argumentum eius determinavit ea ratio, quod episcopus in societate poetarum fuerit. Locutus est ergo de fontibus poeseos: de sensibus, de inspiratione, intuitione, de genio, de donis Dei nobis insitis, quae summarie talentum poeticum nominantur, et pertractavit maximum horum influxum in vitam, culturam, vicissitudines sociales, opinionem publicam, scientiam, mores et artes. Libens confiteor et permitto dominum episcopum de vi sensuum nimis audacter esse locutum, cum illos poetestatem supremam (souverain) declararet, sed ex contextu erui potest hic auxesim rhetoricam subversari, quin auctor minime affirmat lumen intellectus vel libertatem voluntatis a sensibus penitus suppressi, sed tantum sensus influere in activitatem intellectus et voluntatis.

Alio nempe loco hoc lucide pronunciat, cum scribit: „Fides, philosophia, scientia, conceptus abstracti tincti sunt sensibus”. Puto ergo ibi non errorem philosophicum et theologicum esse quaerendum, sed adulationem quandam poetis factam, quorum principalem facultatem nimis aestimat.

Nemo enim negat partes sensuum in actu fidei. Erroneum esset utique asserere fidem ex sensibus vel sub pressione sensuum oriri absque praecedenti actu intellectus, sed hoc auctor nullibi dicit, nec tale quid valor verborum – licet sparsim non satis caute selectorum – concedit.

Initium vitae, primum nempe signum externum vitae est activitas instinctuum. Auctor instinctum quoque nominat sensum. Definitionem verbi „sensus” nullibi dat. Significat instinctum, sensationem, sensum, affectum, temperamentum etc. Cum tantopere ampla et incerta sit notio ille sensus, valde asperum esset certum aliquem et intentum errorem detegere.

⁶⁹ A tagmondat kézírásos beszűrés. Itt és máshol csak a fontosabb javításokat jelezzük, a nyilvánvaló gépelési hibák korrekcióit például nem.

Obscura est auctoris semet exprimendi ratio, quia elucubratio non est lingua philosophorum concisa, sed poetarum artificiosa conscripta.

Ex fluctuatione sensuum vult explicare variationes culturae humanae, iugem progressum et inquietudinem, quam cum instinctu volatiliū nidum deserentium comparat.

Sunt periodi humanae historiae, quum certae ideae animos tantopere saturant et replent, ut hi brevi requie aliqua perfruantur, sed in nido quietis nascuntur desideria (sensus) nova, quae ulteriorem progressum deposcant.

Ne tamen ex iugi evolutione culturali generis humani conclusio fiat ad evolutionem dogmatum fidei et veritates essentielles religionis quoque subiiciantur potestati sensuum, episcopus versus finem dissertationis lucidissime et perpulchre – sicuti episcopum decet – demonstrat vim vere supremam idearum et veritatum a Deo revelatarum, quae hominem unice vera quiete et pace donare, sensus obluctantes compescere et devincere valent.

Homo in possessione veritatis revelatae pacatus et contentus sedet in nido corporis. Sentit vires superiores, quae eum elevare valent, praesentit altiore suam vocationem et futuram post resurrectionem transfigurationem, sed lumine fidei illustratus intelligit nunc esse tempus pacificae expectationis, cui futura vita subsequetur, cum omnes sensus in nido terrenaе habitationis percepti verificati fuerint. Ex psychologia humana construit argumentum futurae resurrectionis. Non dicit sensum humanum esse unicum argumentum spei futurae vitae, sed hunc quoque confirmare id, quod fides docet et certum reddit.

Eminentiae vestrae persuadere velim, poeticam episcopi Prohászka praelectionem fidei catholicae nihil nocuisse, nemini scandalum parasse, nullamque disceptionem in Hungaria provocasse. Nemo hucusque ex theologis episcopo publice contradixit, neque familiariter quidquam contra dissertationem audivi.

Mea sententia est ergo: episcopum propter poeticam hancce elucubrationem⁷⁰ non esse inquietandum, cum obvium errorem non commiserit nec pias aures offenderit. Tota res meo visu tacendo est praetereunda, nec specialem dispositionem in hac causa necessariam vel proficua esse existimor. Si tamen eminentiae vestrae placuerit, libenter dominum episcopum attentum faciam, ut in semet exprimendi ratione anxia cum scrupulositate deinceps seligat verba, et in antecessum declaro,

⁷⁰ Kézírással átjavítva erről: „*circulationem*”.

hanc attentionem non sine effectu mansuram. Iam cum alia eius scripta a sacra congregatione indicis prohibita essent, conquestus est mihi, se nullam prius accepisse observationem, quae et sibi et auctoritati episcopali magis convenisse putat.

Ceterum sacrae purpurae osculo perenno
eminentiae vestrae
obsequentissimus servus

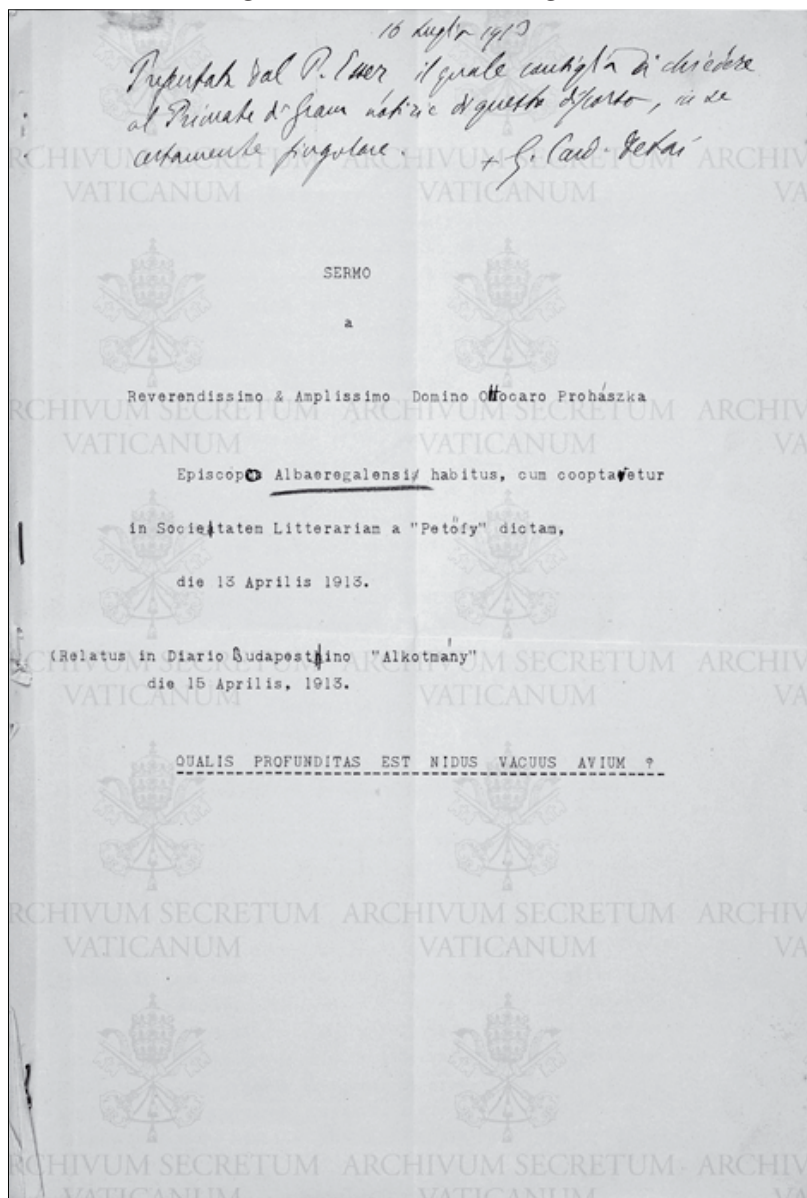
[s.k.]

Ioannes Csernoch
princeps-primas regni Hungariae
archiepiscopus Strigoniensis

Strigonii, die 21. Augusti 1913

FACSIMILE

„Qualis profunditas est nidus vacuus avium?”.
(ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/1])

Auctor exorditur a contemplatione nidi avium, in quo
quo scilicet aviculæ quasi in cunabulis vivunt, ex quo prospici-
entes mundum suum contemplantur, deinde evolando in ramusculis,
in frondibus arborum se continent, ut sic paulatim se evol-
ventes vitam perfectam extra nidum, sine parentibus incipiant.
Et hoc accidit, quia anima avium mutatur. Nova vita se extollit
ex profunditate animi avis. Haec profunditas aliquo modo tu-
mescebat & se pandebat sub novis formis, sicut quando ex semine
maturo exit vita radios solis desiderando.

In hoc facto, prosequitur auctor, ipsa vita se prae-
sentat in similitudine vitae avium. Quando scilicet coram
nido vacuo stamus & hoc "fierij" contemplamus, tunc proprie loquendo
in profunditatibus vitae immergitur animus noster & illae manifestantur
nobis. Vita avicularum in nido & earum desiderium nidum derelin-
quendi, ostendit legem magnam vitae & mirabilem modum evolu-
tionis, quae est aequalis in nido avium & in vita humanitatis;
differentia est tantum in hoc, quod lex in aliis circumstantiis,
& in alio gradu vitae verificatur. Quia etiam animae humanae,
imo & nationes & culturae sunt tantum aviculæ, habent sua nidificia
constructa ex innumeris mirabilibus filiis intellectus, sen-
sus, culturae, artis, vitae politicae & industrialis. Nidum habet
anima in fide, nidum habet & vita in modo videndi & judicandi
mundum (világnevet, - Weltanschauung). Nidificat sensus noster
artificialis in ~~formationibus socialibus & ideo haec omnia nidum~~
rebus ad vestium ornatum quotidianum pertinentibus, nidum aedificat
evolutio industrialis in formationibus socialibus & ideo haec
omnia nidum ponunt, quia nidis indigent. Indigemus enim concep-
tibus (Anschauungen) mundum complectentibus, indigemus aliqua-
li cognitione scientifica ~~entis~~, indigemus formis saltem ali-
quomodo stabilibus in vita artis & in vita sociali. Et sicut est
necessaria nidi constructio, ita & certum est, quod etiam in
nobis manifestantur novi conceptus, novae opiniones, senten-
tiae, connexiones antiquae ~~volvuntur~~, novae componuntur, ideae &
idealiter vetera extinguuntur & nova accenduntur; novae visiones
quasi inopinatè in nobis exurgunt, se praesentant novae sen-
sibilitates, oriuntur novi sensus, & sic nos ~~omnes~~ aliquomodo
relinquimus nidos nostros. Coram novis systematibus, novis

2.

sententiis, novis directionibus in arte, coram novis culturis ita adstamus, sicut aviculae in nido, quae novas indigentias sentiunt videndo mundum novum;— etiam nos sentimus, quod debemus nos levare ex nidis nostris & novis circumstantiis nos accomodare. Sed avicula nescit, quare debeat relinquere & oblivisci nidum & matrem, nos autem scire volumus, quid sit illud, quod nos cogit ad texenda aviaria & ad destruenda & iterum ad alia componenda. Et si inquirimus quid sit illa supra nos, i.e. in nobis existens firma vis, tunc dicimus, hoc est vita & evolutio. Sed quid est illud, quod vitam & evolutionem nominamus?

Aspicimus illam profunditatem, quae inspirat animas (psychem) ad ponendum & ad relinquendum nidum, illam profunditatem, ex qua oriuntur sensibilitates, sensus (Durchfühlen, Erleben, — megérzés), visiones, appretiationes, inspirationes voluntatis, fulgurationes intuitionum. Et inveniemus, quod hoc est vita ipsa semper inquieta, semper se renovans & quod vita primo loco tanquam sensus (Gefühl, érzés) se projicit in conscientia nostra. Quod est sanguis in organismo, hoc est sensus in vita. Sicut sanguis fusus in cerebrum, in oculum, in ~~pulmones~~ pulmones, in pedes ubicunque nutrit, vivificat & restaurat & vim dat ad functiones respectivas vitales, ita irradiatur sensus in omnes functiones in perceptiones, in voluntatem, in creationes & ipsius psyches, in cogitationes & formationes artis, & si vera est affirmatio mythologiae graecae, omnia scilicet esse ~~animantia~~ animata, ita & jure dicere possumus, omnia sunt sensu immersa.

Profunditates vitae tanquam sensus se praesentant. Etiam vita spiritualis a sensu accipit virtutem. Sensus portat philosophiam & scientiam, sensus dant directionem evolutioni, sensus fervefacit moralitatem, fecundam reddit artem. Verum quidem est, quod sensus est vis caeca & ~~in~~ instinctu plena, & quod lucere ei debemus ratione & experientia; verum quidem est, quod polire, excolere debemus ejus duritiam & petulantiam, sed ex alia parte certum est, quod vis impellens, inspirans & virtus formans in sensu est abscondita, qui sicut flumen immensum se ubique diffundit destruendo & ~~constituendo~~ constituendo.

Haec vis formans & rapide progrediens semper majora & meliora urget: hic nidum ponit & culturas creat, illuc nidum destruit & nationes in nido quiescentes ad novam creationem & formationem incitat. Avis semper eodem modo nidificat & eodem modo nidum relinquit, in vita tamen humanitatis inundatio sensus in infinitum progreditur & ejus formationes non sunt iterationes, sed novae & novae, semper diversae creationes.

3.

Cum sensus sit forma & energia primordialis vitae, non est mirandum, si etiam in confectione mundi nostri, in nificacione nostra, in creatione novarum & meliorum culturarum immensas partes habet & quod in omni quod humanum est, sentitur ejus impetus (pulsatio). Sed non tantum hoc sentitur, imo et manifestum est supremum dominium (Souveraineté) elementi irrationalis, quod idem est pro vita, sicut radiu~~um~~ solis pro arboribus vel carbones pro ferro & pro cultura. Ex his datur plus vel minus, sed non a nostra benevolentia oriuntur, sed jam prae-existunt in copia mundum conservante & culturam ^{nutriente} ~~nutriente~~. ~~Et tale est etiam energia primordialis vitae. Et haec dat se ipsum, se dat in sensu~~ (Durchfühlen, megérzés), ~~se dat in visionibus, se dat formas & numeros~~ (rhythmos) ~~auscultando. linguarum formas & mensuras conjecturis attingendo~~ (seu eas divinando) participamus eam, sed non est a nobis. Non nos eam coequimus conceptibus cogitationum, non nos eam elaboramus opere dialectico, sed emanat ex specialibus profunditatibus vitae & ex realitatibus concreti mundi spiritualis, quas prophetas, sanctos, artifices, ingenia, poetas, i.e. ~~creatores~~ appellamus. Solum indicare volo, quod verus formator hujus nostri mundi deliciosi est etiam sensus. Nihil enim nobis prodesset mundus sine virtute sensus & vita creative & formative reagentibus ad impressiones mechanicas ab extrinseco ~~advenientes~~ ~~advenientes~~ advenientes.

Ecce in sensu formatur mundus noster & super illum construitur
ut intellectualismus, moralitas, ut ars, cultura, sed tamen ~~ita~~ ^{etiam} ita, quod
hujus constructi mundi magni spiritualis virtus impellens & inspirator
est illa ~~ista~~ vita primordialis, illa unda profunditatis, quam sensum
vocamus.

Debemus esse persuasi, quod fides, philosophia imo & positiva nostra scientia non est systema conceptuum diaphanorum (1) (translucidorum) & abstractorum, sed quod omnes haec sunt colorata sensu magnorum bonorum, monumentorum, desideriorum, emolumentorum (Interesse). Etiam in cogitationes nostras texuntur sensus, & non tantum dant conceptus, sed & attrahunt & repellunt & paucae sunt, quae nos frigidos & indifferentes relinquerent. Sensus scilicet, sicut sanguis vitae & ejus anheliitus, immiscetur perceptionibus & cogitationibus, conceptus vivificat, ideas accendit, novas visiones dat, mediante sensatione (sensu, Befühlen, megérzés). Sicut si in venas idearum abstractarum & vitrearum unda sanguinis, unda vitae viventis funderetur & ex hac vivificarentur ! Sine illo (sensu)

(1) Ita nominat auctor ideas-, quia sine sensu sunt quasi sine materia (objecto).

4.

ideae sunt umbrae, & etiam de illis est verum, quod antiqua mythologia credebatur de umbris inferni, quod tunc vivificantur, quando sanguinem bibunt. Sanguis idearum est sensus. Vis & robur earum dependet ab eo, in quantum perveniunt ad vitam viventem seu in sensus nostros.

Pragmatistae, ut videtur, ex hoc deducebant consequentiam, quod veritas idearum, seu id, quid sit verum vel non, dependeat ab eo, an sit utile pro vita, an faveat sensui? Sed hoc affirmare est superfluum, & inconveniens est veritatem explicare per utilitatem, quia sive est verum aliquid, sive non, vim & potentiam in tantum habebit super nos, in quantum sensus nostri in eo pulsan. Impetus vero vitae est prior & originalior quam cogitatio & cognitio. Quot ideae erant falsae & tamen passiones vitae in eo accendebantur & potestates effectae sunt; & quot cogitationes verae remanent inertes, quia vita spiritus est fluctus vitae non invenit eas. ~~A sensu dependet quomodo appretiamus ideas, & quali materia~~ (Inhalt, tartalom), ~~materia nobis convenienti implemus eas.~~ Hoc non facit logica, neque cognitio. A tempore Aristotelis logica non est mutata, neque essentiam rerum multo profundius penetramus, neque nunc scimus, quid est arbor, ferrum, vis, sicut neque Aristoteles hoc scivit. Sed mutata est aestimatio & utilitas culturalis rerum & ita mutatus est etiam noster sensus de illis. Sicut mutati sunt conceptus nostri de rebus quotidianis (simplicibus), ita et mutati sunt conceptus nostri, hoc est aestimatio (appretiatio, Bewertung, értékeleséink) nostra de vita, de homine, de femina, de praeterito, de vita publica & de officiis ex ea derivantibus, de fraternitate. Quantum mutati sunt nostri conceptus a ~~benigniore~~ Graecorum usque ad nostros dies! Quomodo nostrae appretiationes sunt aliae! Alia est nostra idea de homine! In Asia, apud populum infimum, (Herden ~~völker~~, csordások) notio individui vix habetur. In Graecia jam apparet aliquomodo figura hominis liberi, quamvis adhuc in omnibus ut pars communis consideretur. In Evangelio tandem se extollit ex mundo & fit individuum, quod unum novum singularem mundum, regnum Dei ~~patat~~ in seipso. Ex hoc tamen exaggerationes ortae sunt, quidam ita extollebant individui pretium, ut mundus quasi destrueretur per illud, quem proinde individuum jure contemnit, alii etiam individuum infiniti valoris in mundo relinquunt, persuasi, quod eorum humus (terra) est ~~hic~~ mundus, & etiam magna individua ex hoc debeant haurire virtutem & sanitatem. Uno verbo, aestimationes mutantur; ideae accenduntur & obscurantur, totus mundus spiritualis roboratur vel lassatur, non a cognitione, sed a sensu. Imo et plus dico: ~~sensus habet ingentem influxum in intellectum nostrum & etiam in scientiam nostram.~~ Intellectus scilicet noster est receptaculum, quod sensus bene vel male collocat quoad objecta & problemata.

5.

Deinde exponit auctor, quam multum debeamus in intelligendo a sensu & dicit: Intellectus noster est sicut vas (receptaculum) rigidum, firmum. Si hoc est triangulare tunc non recipit in se objectum quadrangulare, & si est quatuor angulare, non recipit in se triangulare objectum. Ita est etiam aliquomodo in intellectu. Sensus dant certam formam, certam visionem intellectui, & tunc aliae formae non similes (propincae) non possunt intrare in intellectum. Ita subduntur individui, aetates dominio idearum sympathicarum vel apathicarum, seu proprie loquendo sub dominio sensus. Hi sensus nos caecos aut videntes faciunt, quandoque ita propinquos nos ponunt alicui objecto, ut tunc hoc quasi revelatio dominatur nostri, quasi visio clara nos animat & beatificat.

Hoc experimur in omni linea cognitionis. Non solum in philosophia, sed etiam in scientia naturali, in geometria, in mathematica habemus visiones & revelationes, quae a recta situatione animi erga certas veritates, ab harmonia relate ad illas, dicamus, a certa affinitate formae (Formverwandtschaft, alakrokonság) cum illis dependent. Etenim mathematica est pura proportio (similitudo) & geometria est pura forma, ita ergo sensus ^{subtilis} formarum (Formgefühl, formaeérzék) attractare & sentire potest rectas constructiones.

Insuper, quantum invenitur in morali de sensu (sensibilitate), de sensu mensurarum (de rhythmo) de tactu (tapintat, Fakt), ! Etenim hic (in moralitate) omnia dependent ex amore boni, ex sensu erga illud. Et conscientia (lelkiismeret, Gewissen), quamvis sit et scientia, sicut jam nomen dicit, tamen proprie loquendo est subtilis, recta sensibilitas, (sensus, érzékeltség, érzékenység), vita, mensura, tactus. Scio quidem, animam in quo desiderio erga meliorem & nobiliorem moralitatem indigere ideis magnis, fulgentibus, indigere revelatione divina, experientia saeculorum, & hanc lucem oportet cum devotione acceptare & sequi fideliter. Tamen moralitas non est in lege, non in idea (ideali), sed in sensu animi qui jam in statu subconscientiae (Unterbewusstsein, öntudatalatti) sed magis adhuc per suas expressiones in conscientia (öntudat, Bewusstsein) ipsa inventas reagit contra ^{ide} idealia & semper pulchriores & subtiliores formas dat vitae. Non scientia facit moralitatem, sed calidus, nobilis sensus, illud quod animae interest, (Interesse, érdekeltseg), traditio fiducialis, & in hac materia illi erunt excellentes (Genialen), qui sentiunt illud, quod est bonum & nobile & non multum ratiocinantur, sed fiducialiter sequuntur suas inspirationes. Et sicut dantur corpora pulchra & proportionata, ita & dantur psychologiae, quae in sensu, in potentiis, in inclinationibus suis bene sunt aequilibratae, in istis etiam sensus pulchri &

6.

boni moralis & ejus assecutio (inventio- executio) est spontanea. Forsitan intentiones pulchras feminarum in ordine morali huic sensuidebemus attribuere. Et hoc non significat quod (mulier) plus sciat (de moralibus), sed quod rectius sentit de illis. Jam vero vita practica magis ambulat in vestigiis sensus, quam scientiae, imo et realis, concreta experientia & sensus (megérzés, Befühlen) est illud quod principaliter & specialiter vitam nominamus.

Deinde exponit auctor, quomodo in vita artis sensus, semper originem habens in profunditate animi artificis, sit principium creans artes.

Prosequitur. Item ^{quoniam} redimus ad nidum avium, quia ostendi, quod vis primitiva, inspirans, creans, ~~et~~ ipsius vitae est sensus, qui aves ita impellit (trahit), sicut homines. In avibus vita est sine conscientia (öntudat, Bevusstsein), in nobis unda vitae partim est cum conscientia, partim in statu subconscientiae (unterbevusstsein, öntudatalatti). Dico "sine conscientia", si cogitationes refero ad profunditates ingeniorum & inspirationum quorum non sumus domini. Et dico "cum conscientia", si considero projectiones harum profunditatum in nostris inclinationibus, divinationibus, desideriis, perceptionibus (megérzés, Durchfühlen, sensus). Stupendo conspicimus quomodo venit, quomodo se praesentat & evanescit sensus. Mirando contemplamur quomodo verificatur (habet vigorem) sensus in formatione nostri mundi humani, & nostrarum culturarum sibi succedentium, quomodo nos cogit facere nidos & stimulat & incitat ut ~~exeamus~~ exeamus de nido nostro. Ante ^{antem} ~~amissa~~ nostras humanitas tunc quasi arbor gentium, nationum apparet, cujus rami pleni sunt nidis. Adsunt nidi derelicti, ~~et~~ alii nunc constituuntur ab instinctibus futura ^{prae}sentientibus.

Et quomodo se ostendit nostra cultura? Sedet ne in suo nido, vel jam relinquit nidum? Colligitne mundum in unitate quadam opinionum, ut in suo nido quiescere possit; non habet incitamenta & motiva ad novas praesensiones & sensationes? (sensus).

Auctor credit, quod hodie humanitas non habet nidum firmum, sed est potius in statu, quo avolamus a nido, quia caremus idealibus communibus, quae nobis dominantur & ad actiones fortes impellant. Quamvis etiam hodie genus humanum sit plenum desideriis magnis, robustis, tamen hodie pondus vitae est in quaestionibus socialibus & oeconomicis, quae omnes vires absorbent, quae prius philosophiae, vitae religiosae, arti, rei bellicae applicabantur. Harmonia nunc in humanitate non est vera. Hodie caremus sensu colligente vitam & sensu erga cognitionem unientem & metaphysicam. "Non invenimus", inquit, adhuc illam formam synthesis, in qua collocare possimus modernum hominem, & nos circumdantem realitatem, in

